

Parlamentarni nadzor nad sektorom bezbjednosti i rodna pitanja

Ilja Luciak

Parlamentarni nadzor nad sektorom bezbjednosti i rodna pitanja

Ilja Luciak

Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces (DCAF)

Napomena o autoru

Dr Ilja Luciak je profesor i šef katedre za političke nauke na Politehničkom institutu i državnom univerzitetu Virdžinije. Njegovo istraživanje se bavi komparativnim politikama, politikama Južne Amerike, teorijama razvoja, rodnom pitanjima i demokratizacijom, kao i nasilnim političkim promjenama. Objavio je veliki broj knjiga i članaka na teme poput rodne ravnopravnosti i mirovnih sporazuma, rodni pitanja i demokratije u zemljama Južne Amerike, demokratske uprave i udruživanja žena radi poslijeratne obnove u Centralnoj Americi. Ilja je titulu doktora političkih nauka stekao na Univerzitetu Ajova.

Urednice

Megan Bastik i Kristin Valasek, DCAF

Zahvalnica

Ovim putem se zahvaljujemo sljedećim osobama na njihovim komentarima na nacrt ovog priručnika, koji su bili od neprocjenjive važnosti za nas: Hansu Bornu, Vilemu F. van Ikelenu, Mahitab Mekavi, Riti Teforn, Ton Tingsgard i UN-INSTRAW-u. Zahvaljujemo se i Bendžaminu Baklendu, Antoniju Dramondu i Mugiho Takešiti na pomoći pri uređivanju, kao i Anji Ebnoter na uputstvima kako da se uradi ovaj projekat. Nekoliko poglavlja ovog Priručnika se zasniva na konsultantskom izvještaju Ilje A. Luciaka pod nazivom „Konflikt i rodni odgovor parlamenta” koji je pripremio za projekat Programa za razvoj UN-a o Jačanju uloge parlamenata u sprječavanju krize i obnovi (Njujork: UNDP), april 2006.

Nekoliko poglavlja ovog Priručnika se zasniva na konsultantskom izvještaju Ilje A. Luciaka pod nazivom „Konflikt i rodni odgovor parlamenta” koji je pripremio za projekat Programa za razvoj UN-a o Jačanju uloge parlamenata u sprječavanju krize i obnovi (Njujork: UNDP), april 2006.

Set priručnika o rodnom pitanjima i RSB-u

Ovaj Priručnik o reformi sektora bezbjednosti i rodnom pitanjima je dio Seta priručnika o rodnom pitanjima i RSB-u. Osmišljen je tako da na praktičan način predstavi rodna pitanja za sve one koji rade na reformi sektora bezbjednosti i kreatore politika u tom sektoru, i sastoji se od sljedećih 13 priručnika i njima odgovarajućih praktikuma:

1. Reforma sektora bezbjednosti i rodna pitanja
 2. Reforma policije i rodna pitanja
 3. Reforma sistema odbrane i rodna pitanja
 4. Reforma pravosuđa i rodna pitanja
 5. Reforma kaznenog sistema i rodna pitanja
 6. Upravljanje granicama i rodna pitanja
 7. Parlamentarni nadzor nad sektorom bezbjednosti i rodna pitanja
 8. Donošenje politike nacionalne bezbjednosti i rodna pitanja
 9. Nadzor civilnog društva nad sektorom bezbjednosti i rodna pitanja
 10. Privatne vojne i zaštitarske kompanije i rodna pitanja
 11. Procjena, nadgledanje i vrednovanje RSB-a i rodna pitanja
 12. Obuka o rodnom pitanjima za zaposlene u sektoru bezbjednosti
 13. Primjena rezolucija o ženama, miru i bezbjednosti u reformi sektora bezbjednosti
- Aneks o međunarodnim i regionalnim zakonima i podzakonskim aktima

DCAF, OEBS/ODIHR i UN-INSTRAW duguju izričitu zahvalnost Ministarstvu vanjskih poslova Norveške koje je omogućilo da ovaj Set priručnika ugleda svjetlost dana.

DCAF

Ženevski centar za demokratsku kontrolu oružanih snaga (DCAF) promoviše dobru upravu i reformu sektora bezbjednosti. Centar vrši istraživanja o dobrim praksama, podstiče razvoj odgovarajućih standarda na državnom i međunarodnom nivou, daje preporuke za razvoj odgovarajuće politike, vrši savjetodavnu ulogu i pruža državama programe podrške. Partneri DCAF-a čine vlade, parlamenti, institucije civilnog društva, međunarodne organizacije i niz aktera u sektoru bezbjednosti, kao što su policija, sudstvo, obavještajne agencije, granične službe i vojska.

OEBS/ODIHR

Kancelarija za demokratske institucije i ljudska prava (ODIHR) je glavna institucija koja je u okviru OEBS-a zadužena za ljudsku dimenziju pitanja bezbjednosti, tj. široki koncept koji obuhvata zaštitu ljudskih prava, razvoj demokratskih društava sa naglaskom na izbore, izgradnju institucionalnih kapaciteta i upravu, jačanje vladavine prava i promovisanje istinskog poštovanja i međusobnog razumijevanja među pojedincima, kao i među narodima. ODIHR je dao svoj doprinos stvaranju ovog Seta priručnika.

UN-INSTRAW

Međunarodni istraživački i obrazovni institut Ujedinjenih nacija za unapređenje položaja žena (UN-INSTRAW) je jedina organizacija UN-a ove vrste, sa zadatkom razvijanja programa istraživanja koji doprinose jačanju položaja žena i postizanja rodne ravnopravnosti širom svijeta. Putem stvaranja saveza sa zemljama članicama UN-a, međunarodnim organizacijama, akademskim krugovima, civilnim društvom i ostalim akterima, UN-INSTRAW:

- sprovodi istraživanja koja su usmjerena na konkretno preduzimanje aktivnosti po pitanjima roda i njegovog konkretnog uticaja na politiku, programe i projekte;
- stvara veze neophodne za upravljanje znanjem i razmjenu informacija;
- jača kapacitete ključnih učesnika u procesu, kako bi se pitanja roda integrisala u politiku, programe i projekte.

Slika na naslovnoj strani © Keystone, EPA, Herwig Vergult, 2006.

© DCAF, OEBS/ODIHR, UN-INSTRAW, 2008.

Sva prava su zaštićena.

ISBN 978-92-9222-148-5

Citirani kao: Ilja Luciak. „Parlamentarni nadzor nad sektorom bezbjednosti i rodna pitanja.” *Set priručnika o rodnom pitanjima i reformi sektora bezbjednosti*. Ur. Megan Bastick i Kristin Valasek. Ženeva: DCAF, OEBS/ODIHR, UN-INSTRAW, 2008.

Prevela Dragana Čurović. Lektura i korektura Biljana Ristović.
Štampa: UNAGRAF d.o.o.

SADRŽAJ

Akronimi	iii
1. Uvod	1
2. Šta se podrazumijeva pod parlamentarnim nadzorom nad sektorom bezbjednosti?	1
3. Zbog čega su rodna pitanja važna u parlamentarnom nadzoru nad sektorom bezbjednosti?	3
3.1 Sveobuhvatni bezbjednosni propisi i politike zasnovani na stvarnim potrebama	3
3.2 Djelotvorne i reprezentativne institucije sektora bezbjednosti	3
3.3 Ravnomjerno budžetiranje i upravljanje sredstvima.	4
3.4 Rodna ravnopravnost u parlamentarnom odlučivanju	5
4. Na koji se način rodna pitanja mogu integrisati u parlamentarni nadzor nad sektorom bezbjednosti?	6
4.1 Definirati sveobuhvatne bezbjednosne propise i politike zasnovane na stvarnim potrebama.	6
4.2 Izgraditi reprezentativne i djelotvorne institucije sektora bezbjednosti.	7
4.3 Riješiti problem rodnog nasilja	8
4.4 Povećati zastupljenost žena u parlamentima i parlamentarnom odlučivanju o bezbjednosnim pitanjima.	9
4.5 Riješiti problem rodnog nasilja	11
5. Integracija rodni pitanja u parlamentarni nadzor nad sektorom bezbjednosti u specifičnim kontekstima	12
5.1 Zemlje u postkonfliktnom periodu.	12
5.2 Razvijene zemlje	15
6. Ključne preporuke	17
7. Dodatni izvori informacija	18

AKRONIMI

CEDAW	Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena
IPU	Interparlamentarna unija
NATO	Sjevernoatlanski savez
NVO	Nevladina organizacija
OEBS	Organizacija za evropsku bezbjednost i saradnju
OCD	Organizacija civilnog društva
RDR	Razoružavanje, demobilizacija i reintegracija
RN	Rodno nasilje
UN	Ujedinjene nacije

Parlamentarni nadzor nad sektorom bezbjednosti i rodna pitanja

1 Uvod

Parlamenti imaju suštinsku ulogu u reformi sektora bezbjednosti. Kao zastupnici interesa građana, poslanici u parlamentu imaju ključnu zakonodavnu i nadzornu ulogu, a izvršnu vlast pozivaju na odgovornost. Parlamenti odobravaju budžet, pregledaju i sprovode propise vezane za sektor bezbjednosti, te predstavljaju neophodnu vezu između vlade i građana u oblikovanju nacionalnog dijaloga o bezbjednosti. Oni su jedini organi izabrani na nacionalnom nivou koji mogu govoriti u ime svih građana i braniti njihove bezbjednosne interese. Kada poslanici u parlamentu uzmu u obzir rodna pitanja, što podrazumijeva shvatanje različitih bezbjednosnih potreba muškaraca, žena, djevojaka, mladića, djevojčica i dječaka, oni time jačaju svoj nadzor nad sektorom bezbjednosti. Rodno odgovornim nadzorom se omogućava postojanje sveobuhvatne bezbjednosne politike zasnovane na stvarnim potrebama; povećava operativna efektivnost bezbjednosnih institucija i poziva na njihovu odgovornost za ravnomjernu raspodjelu sredstava u budžetu.

Ovaj Priručnik ima za cilj da naglasi značaj parlamentarnog nadzora nad sektorom bezbjednosti i prednosti koju poslanici imaju od uključivanja rodne perspektive u svoj rad. Na nacionalnom nivou, ovaj Priručnik je namijenjen: poslanicima u parlamentu, službenicima u parlamentu i političkim partijama. Može koristiti: članovima i osoblju regionalnih parlamentarnih tijela, poput Panafričkog parlamenta, Centralnoameričkog parlamenta, Evropskog parlamenta, Parlamentarnih skupština OEBS-a i NATO-a, kao i institucijama i grupama parlamentaraca, poput Asocijacije evropskih parlamentaraca za Afriku, koje sprovode aktivnosti na pružanju parlamentarne pomoći. Može da posluži i vladinim službenicima koji sprovode projekat o reformi sektora bezbjednosti i upravi, organizacijama civilnog društva, istraživačima i akademikima koji rade na pitanjima bezbjednosti, uloge parlamenta i rodne ravnopravnosti.

Nakon kratke rasprave o prirodi parlamentarnog nadzora nad sektorom bezbjednosti, u ovom Priručniku su predstavljeni značaj i prednosti integracije rodni pitanja u rad poslanika na bezbjednosnim pitanjima. Date su sugestije o načinu na koji se rodna pitanja mogu uvrstiti u parlamentarni nadzor, a obuhvata i poglavlje koje se bavi rodni pitanjima i

parlamentarnim nadzorom u specifičnim kontekstima zemalja u postkonfliktnom periodu i razvijenih zemalja. Priručnik se završava ključnim preporukama uz koje je dat i spisak dodatnih izvora informacija za one koji se ovim pitanjima bave u praksi.

2 Šta se podrazumijeva pod parlamentarnim nadzorom nad sektorom bezbjednosti?

Prihvaćena definicija parlamentarnog nadzora nad sektorom bezbjednosti glasi: „*Zakonodavno tijelo sprovodi parlamentarni nadzor tako što usvaja zakone kojima se definiše i reguliše rad bezbjednosnih službi i njihova ovlašćenja i tako što prilagođava odgovarajuća izdvajanja iz budžeta. U ovakvu kontrolu može, takođe, da spada i osnivanje institucije parlamentarnog ombudsmana ili komisije koji na osnovu pritužbi javnosti mogu da pokrenu istragu*“.¹

Za dobru upravu parlamentarni nadzor je neophodan. Parlament je samo jezgro demokratije i služi kao bedem koji štiti od autokratske vladavine. Parlament ima kontrolu nad sredstvima i zbog toga određuje budžet na koji računa sektor bezbjednosti. Osim ovoga, on određuje pravne parametre na kojima se zasnivaju bezbjednosna pitanja. U zavisnosti od države koja je u pitanju, u daljem tekstu su date neke od aktivnosti koje parlament može da preduzme kako bi vršio nadzor nad sektorom bezbjednosti:²

- Odobrava, odbacuje ili predlaže amandmane na bezbjednosnu politiku i propise o odbrani.
 - Održava parlamentarne rasprave.
 - Postavlja parlamentarna pitanja i pravi interpelacije (zahtjev državnom zvaničniku da razjasni neko djelo ili politiku).
 - Poziva na konsultacije o bezbjednosnim pitanjima na nacionalnom nivou.
 - Nalaže sprovođenje istraživanja.
- Usvaja i kontroliše budžetske odredbe za sektor bezbjednosti.
- Odobrava proglašenje ili ukidanje vanrednog stanja ili rata.

- Usvaja ili odbacuje vladine preporuke koje se tiču:
 - Međunarodnih ugovora, saveza ili slanja trupa u misije.
 - Imenovanja visoko rangiranih službenika sektora bezbjednosti.
 - Nabavke velikih količina naoružanja.
- Nadgleda i vrednuje bezbjednosnu politiku i programe.
 - Pokreće parlamentarnu istragu ili saslušanja.
 - Od vlade zahtijeva vrednovanje sprovođenja politike/programa ili angažuje konsultante da sprovedu specijalnu reviziju učinka vlade.
 - Uspostavlja ili vrši reviziju funkcionisanja mehanizama za sprovođenje revizije, npr. ombudsmana za odbranu.

Postoji veliki broj ključnih učesnika unutar parlamentarnog sistema:

- **Poslanici ili članovi parlamenta**, su predstavnici koje glasači izaberu u parlament. Oni mogu da obezbijede da se interesi i problemi građana uzmu u obzir u razmatranju politika koje se tiču bezbjednosti, a koje predlaže izvršna vlast. Oni mogu da održavaju javne rasprave, da grupama civilnog društva obezbijede odgovarajuće informacije, a u nekim slučajevima pojedini zakonodavci koriste sastanke u gradskoj skupštini da bi na njima raspravljali o državnoj politici sa ostalim članovima svoje izborne jedinice. Ova posljednja funkcija, povezivanje sa javnošću - bez obzira da li se radi o grupi ili pojedincu zakonodavcu – u velikoj mjeri jača legitimitet parlamentarnog odlučivanja o bezbjednosnim pitanjima.
- **Političke partije** su osnovni sastavni dio parlamenta. Organizaciona struktura većine parlamenata se zasniva na političkim partijama. U većini političkih sistema, političke partije, a ne sam parlament, su glavna veza između donosioca odluka i civilnog društva. Političke partije imaju sopstvene, specifične stavove o sektoru bezbjednosti i zakonodavstvo koriste kao medij kojim svoja viđenja prenose javnosti.
- **Službenici u parlamentu** imaju centralnu ulogu u funkcionisanju parlamenta. Osoblje predstavlja izvor stručnih znanja na koja se oslanjaju pojedini poslanici i političke partije. Službenici na stručnim pozicijama omogućavaju kontinuitet u raspravi o složenim bezbjednosnim pitanjima i mogu da daju istorijski kontekst. Stoga su službenici suštinski važan element u omogućavanju djelotvornog nadzora nad sektorom bezbjednosti.
- **Parlamentarni ombudsmani** su postali sasvim uobičajena pojava u Evropi, kao mehanizam kojim se podržava nadzorna funkcija parlamenta. U Zapadnoj Evropi u svim državama, izuzev u Njemačkoj, Grčkoj, Italiji, Luksemburgu i Švajcarskoj, postoje ombudsmani na nacionalnom nivou. U Italiji i Švajcarskoj ombudsmani rade na regionalnom i opštinskom nivou, dok u Njemačkom Bundestagu postoji Komisija za peticije koja „služi kao funkcionalni ekvivalent vojnom ombudsmanu koji prima žalbe

pripadnika oružanih snaga“.³

- **Civilno društvo** može da bude uspješan partner u pružanju podrške poslanicima na reformi sektora bezbjednosti. Parlamenti na različite načine mogu da sarađuju sa civilnim društvom, npr. putem nacionalnog dijaloga, putem organizacije javnih parlamentarnih rasprava o prijedlozima propisa ili organizujući predavanja stručnjaka iz date oblasti. Ovakvi odnosi dio su u davno ustanovljene tradicije u mnogim društvima.

Očigledne su razlike u kapacitetima za sprovođenje parlamentarnog nadzora širom svijeta. Parlamenti sa istorijom snažnog uticaja na donošenje zakona, čiji se legitimitet zasniva na podršci velikog broja stanovnika i koji vrši snažan nadzor nad radom izvršne vlasti, mogu da na djelotvorniji način vrše kontrolu reforme sektora bezbjednosti, za razliku od parlamenata mnogih zemalja u razvoju i zemalja u tranziciji koji ne funkcionišu pod ovako povoljnim uslovima. Zakonodavna vlast u društvima koja su pogođena sukobima i u društvima u tranziciji se suočava sa političkim i ustavnim ograničenjima, te nedostatkom sredstava, koji utiču na uspjeh njihovog rada. Bez obzira na strukturne i institucionalne nedostatke, parlamenti imaju ključnu ulogu u obezbjeđivanju sveobuhvatnosti procesa reforme sektora bezbjednosti.

Svi parlamenti su u svom radu ograničeni složenošću svojstvenom za reformu sektora bezbjednosti, te se stoga, u svojim naporima da sprovedu djelotvoran nadzor, suočavaju sa zajedničkim **izazovima**. Bez obzira da li se radi o Kongresu Sjedinjenih Američkih Država, koji, nakon 11. septembra, želi da promijeni Patriotski zakon SAD-a kako bi stekao veće ovlasti nad prerevnosnom izvršnom vlašću, ili o Evropskom parlamentu koji se bavi pitanjem politike odbrane Evropske unije, ili o arapskom zakonodavnom tijelu koje želi da potvrdi svoj autoritet nakon konflikta, u svim zakonodavnima tijelima postoji jednako razumijevanje složenih pitanja sa kojima se parlamenti suočavaju u svojim naporima da nad vojnim i policijskim snagama uspostave kontrolu. Parlamenti su ograničeni nedostatkom stručnog znanja i nadmoći koju na polju bezbjednosti ima izvršna vlast. Na primjer, predsjednici i njihovi kabineti često pribjegavaju upotrebi propisa o povjerljivosti informacija kako bi parlamentu zabranili slobodan pristup informacijama.

Ponekad, veliki izazovi ujedno predstavljaju i velike mogućnosti. Na primjer, sukobi parlamentima daju značajne mogućnosti da se uspješno uključe u reformu sektora bezbjednosti. Nakon građanskog rata ili drugih oblika nasilnih političkih promjena, parlament ima velika ovlašćenja da predstavlja interese građana kroz izvršavanje svojih nadzornih i zakonodavnih dužnosti kako bi poboljšao bezbjednost ljudi.

3 Zbog čega su rodna pitanja važna u parlamentarnom nadzoru nad sektorom bezbjednosti?

Rod se odnosi na uloge i odnose, osobine ličnosti, stavove, ponašanje i vrijednosti koje društvo pripisuje muškarcima i ženama. „Rod“ se, stoga, odnosi na *naučene* razlike između muškaraca i žena dok „pol“ označava *biološke* razlike između muškaraca i žena. Rodne uloge se u velikoj mjeri razlikuju u okviru jedne ili više kultura i vremenom se mogu mijenjati. Rod se ne odnosi samo na žene i muškarce, već i na njihove međusobne odnose.

Integracija rodnih pitanja je proces procjene potencijalnih posljedica po žene i muškarce bilo koje planirane aktivnosti, uključujući zakonodavne odredbe, politiku i programe u svim oblastima i na svim nivoima.⁴

Za više informacija pogledajte Priručnik o RSB-u i rodnim pitanjima

3.1 Sveobuhvatni bezbjednosni propisi i politike zasnovani na stvarnim potrebama

Parlamenti koji su uključeni u reformu sektora bezbjednosti imaju koristi od uključivanja rodne perspektive u svoje ključne aktivnosti. Poslanici, kao izabrani predstavnici svojih izbornih tijela, su odgovorni za uključivanje bezbjednosnih potreba žena, muškaraca, djevojaka, mladića, dječaka i djevojčica u donošenje bezbjednosnih politika. Muškarci, žene, djevojke, mladići, dječaci i djevojčice se suočavaju sa različitim prijetnjama svojoj bezbjednosti. Rodno nasilje (RN) je jedna od najčešćih prijetnji bezbjednosti ljudi širom svijeta. Žene i muškarci imaju različite mogućnosti pristupa zdravstvenoj zaštiti, obrazovanju, tijelima koja donose odluke i drugim sredstvima, što utiče na svaki od aspekata njihove bezbjednosti. Procesi donošenja nacionalne bezbjednosne politike se često usredsređuju na rješavanje spoljašnjih bezbjednosnih prijetnji poput terorizma i oružja za masovno uništenje, te na spremnost vojnih snaga. Propisi i politike kojima se regulišu policijska služba, pravosuđe, zatvori, granične službe, obavještajne službe, odbrambene snage i privatne bezbjednosne kompanije se često formulišu bez obraćanja pažnje na način na koji bi oni mogli da imaju drugačiji uticaj na različite djelove društva. Međutim, poslanici mogu da iskoriste svoje zakonodavne, budžetske i ostale nadležnosti iz oblasti vršenja nadzora, kako bi obezbijedili da bezbjednosni propisi i politike zadovoljavaju potrebe svih njihovih izbornih tijela, pri čemu će se uzeti u obzir RN i ostali aspekti koji utiču na različit pristup muškaraca i žena bezbjednosti.

Sve veće uključivanje žena u sektor bezbjednosti

povlači i nova pitanja koja poslanici moraju da uzmu u obzir, uključujući tu pitanja obuke, pravila oblačenja i smještaja. Istovremeno, postoje i tradicionalne potrebe sektora bezbjednosti kojima se tek od nedavno posvećuje veća pažnja, poput odgovarajuće obuke službenika policije da odreaguju na nasilje u porodici i ostale oblike RN-a. Posvećivanjem pažnje ovim bitnim pitanjima kod tradicionalno marginalizovanih djelova društva stvara se pouzdanje i povjerenje u institucije vlasti. Ovim se, takođe, unapređuje i legitimitet parlamenta.

Osim toga, kada parlamenti u procese donošenja zakona i određivanja politike, uključuje veliki broj učesnika iz civilnog društva, uključujući tu predstavnice organizacija žena, to jača osjećaj razumijevanja i legitimitet bezbjednosnih politika, institucija sektora bezbjednosti i samog parlamenta (vidi Odjeljak 1).

3.2 Djelotvorne i reprezentativne institucije sektora bezbjednosti

Parlamenti mogu da vrši nadzor nad radom institucija i zaposlenih u sektoru bezbjednosti putem promovisanja obrazovanja, uvođenjem pravila ponašanja, osnivanjem mehanizama kojima se prati odgovornost i revizijom kadrovske politike. Integracija rodnih pitanja je od suštinske važnosti za postizanje operativne efikasnosti i učinkovitost unutar sektora bezbjednosti, uključujući tu oružane snage, policiju, graničnu upravu, sudstvo i kazneni sistem i stoga ovaj proces treba da nadgleda parlament. Pokazalo se da su institucije sektora bezbjednosti operativno učinkovitije ukoliko su povećale učešće žena i smanjile nivo diskriminacije, seksualnog uznemiravanja i nasilja. Učešće žena u bezbjednosnim službama je, takođe, ključni aspekt kojim se stvaraju reprezentativne institucije sektora bezbjednosti, koje uživaju veće povjerenje javnosti.

Vidi priručnike o reformi policije i rodnim pitanjima i reformi sistema odbrane i rodnim pitanjima

Kako bi uvećali učešće žena i smanjili diskriminaciju i nasilje, poslanici mogu da uvedu proaktivne mjere za određivanje odgovornosti. Na primjer, parlament ima funkciju usvajanja zakona kojima se obezbjeđuje da sve pozicije u institucijama sektora bezbjednosti, uključujući tu i borbene pozicije, budu dostupne i otvorene ženama. Izraelski Parlament je, 2000. godine, usvojio amandman na Zakon o bezbjednosnim službama, kojim su sve vojne profesije postale dostupne ženama.⁶ Kako parlament vrši kontrolu nad sastavom i mandatom mirovnih misija, on ima time i mogućnost da zatraži veće učešće žena u njima.

Sve više vlada uvjerenje da su ovakve misije uspješnije kada njihovi članovi prođu obuku o rodnim pitanjima i kada u samim snagama žene učestvuju i u komandnoj strukturi, kao i u samoj vojsci. Žene vojnici su generalno svjesnije rodne potrebe stanovništva kome služe i veća je mogućnost da će njima prije pristupiti marginalizovani djelovi društva.⁷

Odjeljak 1

Izrada rodno odgovornih bezbjednosnih politika u Južnoj Africi⁵

Proces reformisanja sektora bezbjednosti u periodu nakon aparthejda u Južnoj Africi se često koristi kao primjer integracije rodnih pitanja i učešća svih zainteresovanih strana.

Lori Nejtan sa Univerziteta u Kejp Taunu je, 1996. godine, izradila nacrt Bijele knjige nacionalne odbrane Južne Afrike. Na prvi nacrt ovog dokumenta su u velikoj mjeri svoje komentare dale organizacije civilnog društva i pripadnici odbrambene industrije. Ovaj nacrt se usredsređivao na bezbjednost ljudi i naglašavao potrebu za stvaranjem neseksističke institucionalne kulture, uključujući obavezu Ministarstva odbrane da prepozna i ukloni diskriminatorsku praksu i stavove koji su prisutni u oružanim snagama. Osim ovoga, njime se pozivalo na pozitivnu akciju i stvaranje programa za jednake mogućnosti, kao i na prepoznavanje prava žena da u vojsci služe u svim činovima i na svim pozicijama, uključujući tu i direktno učešće u borbi.

Bijelom knjigom se tražilo da se u okviru revizije odbrane naglase operativni detalji poput doktrine, sastava snaga, logistike, naoružanja,

kadrova i opreme. Na insistiranje poslanica u parlamentu i ostalih, Stalni zajednički parlamentarni odbor za odbranu je pozvao na nacionalne konsultacije kao dio procesa revizije odbrane. Kako bi se omogućilo učešće javnosti, preduzet je veliki broj različitih mjera, uključujući upotrebu vojnih aviona i autobusa za prevoz vjerskih vođa i predstavnika zajednica, aktivista NVO sektora i predstavnica organizacija žena na regionalne sastanke i radionice.

Organizacije žena koje uživaju podršku najširih slojeva društva su bile od suštinske važnosti za skretanje pažnje na prethodno ignorisana pitanja poput uticaja vojnih aktivnosti na životnu sredinu i seksualnog uznemiravanja žena od strane vojnog osoblja. Kako bi se riješila ova pitanja, u Sekretarijatu za odbranu su formirana dva pododбора. Po okončanju dvogodišnjeg procesa, revizija odbrane, u kojoj su učestvovalе sve gore navedene zainteresovane strane, je doprinijela postizanju nacionalnog konsenzusa o bezbjednosnim pitanjima i novim strukturama sektora bezbjednosti pružila javni legitimitet.

Parlamenti, takođe, imaju ključnu ulogu u sprječavanju diskriminacije, seksualnog uznemiravanja i nasilja i u pozivanju institucija sektora bezbjednosti na odgovornost za ova djela. Ovi oblici RN-a, počevši od skandala koji nastaju uslijed umiješanosti mirovnjaka u seksualno iskorištavanje i trgovinu ljudima, preko visokog stepena seksualnog uznemiravanja žena u okviru oružanih snaga, pa sve do seksualnog napastvovanja koje počinje službenici zatvora, predstavljaju krivična djela kojima se smanjuje djelotvornost rada bezbjednosnih službi. Kao odgovor na ovo, poslanici mogu da usvoje politike kojom se uspostavljaju pravila ponašanja, stavljaju na snagu propisi o izricanju disciplinskih mjera, osnivaju kancelarije ombudsmana za odbranu i/ili rodna pitanja, poziva na detaljne istrage i nadgleda sprovođenje sankcija.

Jedan od primjera jeste rezolucija Evropskog parlamenta o učešću žena u mirovnom razrješenju sukoba, koja je donešena 2000. godine. Njome se zemlje članice pozivaju da preduzmu različite aktivnosti na unaprjeđenju učešća žena i rodne odgovornosti u mirovnim i bezbjednosnim inicijativama. Osim uvođenja obavezne obuke o rodnom pitanjima za vojno osoblje i zaposlene koji su uključeni u donošenje politika koje se tiču konflikta, rezolucijom se poziva na zapošljavanje i imenovanje većeg broja žena u diplomatsku službu i promovise se upotreba isključivo ženskih timova za očuvanje mira, utvrđivanje činjeničnog stanja i pružanje pomoći. U vezi sa kršenjem ljudskih prava, ovom rezolucijom se osuđuje neadekvatno seksualno ponašanje vojnika koji su uključeni u mirovne operacije; poziva na akciju na sprječavanju trgovine ljudima i preporučuje posmatračima koji se bave poštovanjem ljudskih prava da prate mirovne misije kako bi obezbijedili da se one u potpunosti pridržavaju međunarodnog prava.

3.3 Ravnomjerno budžetiranje i upravljanje sredstvima

Parlamenti usvajaju budžet namjenjen za bezbjednost i nadziru njegovo izvršenje. Kontrola budžeta je jedan od najbitnijih načina na koji parlament može da utiče na državnu politiku.¹¹ Parlamentarni odbori, takođe, imaju važnu ulogu u nabavci oružja i vojne opreme. Analiza budžeta za vojne i policijske snage sa aspekta rodnih pitanja, koja je poznata kao rodno budžetiranje, može da bude značajno sredstvo koje će pomoći parlamentima da prepoznaju različite bezbjednosne potrebe žena, muškaraca, mladića, djevojaka, dječaka i djevojčica, da obezbijede da one dobiju odgovarajuće prioritarno mjesto i da se za njih obezbijede odgovarajuća sredstva. Njom se, takođe, može naglasiti da li su za rodne inicijative, poput obezbjeđivanja obuke o rodnom pitanjima za zaposlene u sektoru bezbjednosti, određena odgovarajuća sredstva.

Rodno budžetiranje predstavlja i dalje izazov, jer samo odlučivanje u oblasti ekonomije je i dalje daleko od rodno uravnoteženog. Kao što je slučaj sa ključnim oblastima sektora bezbjednosti, žene su i dalje u velikoj mjeri nezastupljene u odlučivanju o ekonomskim pitanjima. Od 2005. godine, samo 20 žena u cijelom svijetu je bilo na čelu nekog portfelja za finansije i budžet.¹² I pored toga, preko 50 država je usvojilo inicijative za rodno budžetiranje, a u gotovo pola od njih ovakvi programi su primijenjeni u institucijama.¹³ Među članicama Savjeta Evrope, nordijske zemlje, Austrija, Belgija, Francuska, Njemačka, Velika Britanija, Irska, Poljska, Španija, Švajcarska i Turska su sve usvojile inicijative za rodno budžetiranje.¹⁴

Odjeljak 2

Doprinos poslanica u parlamentu Ruande postkonfliktnoj obnovi

Nakon genocida u Ruandi, izborne reforme, kojima su uvedene kvote za zakonodavna tijela, su pomogle da Ruanda postane svjetski lider po broju žena u parlamentu, pri čemu 48,8% parlamenta čine žene.⁸ Iskustvo iz Ruande pokazuje koliko prisustvo značajnog broja žena u parlamentu može da znači za postkonfliktnu obnovu. Poslanice u parlamentu su osnovale prvi klub u parlamentu koji je prevazišao granica pojedinačnih partija i uključila predstavnice i Hutua i Tutsija. Ovaj klub je razmatrao pitanja bezbjednosti žena, bez obzira na njihovu etničku ili partijsku pripadnost, pokrenuo je donošenje propisa o pravima žena da nasljeđuju imovinu i pravima udovica da traže imovinu svog pokojnog supruga od njegovih muških srodnika, te problem RN-a.⁹ Vlada je osnovala ministarstvo koje je za zadatak imalo da unaprijedi položaj žena, a nacionalna politika o rodnim pitanjima je napisana 2001. godine. Ovo je popočalo put rodnim pitanjima da

budu prepoznata kao jedan od tri multidisciplinarna prioriteta u procesu revizije strategije za smanjenje siromaštva.

Vlada je finansijski podržala obimno istraživanje različitih aspekata rodne neravnopravnosti. Rezultati ovog istraživanja su bili uvršteni u rasprave u okviru svakog ministarstva i odjeljenja u vladi koje su se ticale prepreka koje se postavljaju pred postizanjem rodne ravnopravnosti i načina na koji se te prepreke mogu prevazići. Kao rezultat ovoga, Ministarstvo poljoprivrede je posvećeno povećanju broja žena koje su obuhvaćene njegovim programima; Ministarstvo prosvjete ima za cilj da se djevojke što duže zadrže u školi; pokrajinske vladajuće strukture su posvećene promovisanju veće zastupljenosti žena u procesima odlučivanja na lokalnom nivou, a rodno zasnovano planiranje budžeta se koristi za obuku državnih službenika o tome kako da političke odluke prevedu u konkretne aktivnosti kroz raspodjelu sredstava.¹⁰

3.4 Rodna ravnopravnost u parlamentarnom odlučivanju

Kako bi se ojačao legitimitet i reprezentativnost parlamentarnog nadzora nad sektorom bezbjednosti, postoji potreba za povećanjem broja poslanica. Formalna rodna jednakost u političkom odlučivanju, uprkos određenom napretku u smislu zastupljenosti žena postignutom proteklih godina, još uvijek predstavlja nedostizhan cilj. Još značajnije je da je procenat parlamenata u kojima je zastupljenost žena manja od 10% sa 63% u 1995. godini opao na oko 30% u 2007. godini.¹⁵ Istovremeno, još uvijek ima sedam država (od onih koje podatke dostavljaju IPU) u kojima nema niti jedne žene u parlamentu.

2007. godine, manje od 20% poslanika u parlamentu u svijetu su činile žene (vidi Tabelu 1).

Samo u nordijskim zemljama sastav parlamenata je takav da se u njemu konstantno primjenjuje rodna jednakost. Nedavno se ovoj elitnoj grupi pridružila i Ruanda koja je izabrala parlament u kome su jednako zastupljeni i muškarci i žene (vidi Odjeljak 2). Premda je značajan napredak učinjen od 1995. godine, kada je procenat žena u parlamentu bio svega nešto viši od 11%, još uvijek postoji veliki jaz u rodnoj zastupljenosti.

Nedostatak rodne ravnoteže u tijelima koja donose izvršne i zakonodavne odluke u svijetu čini strukturalnu prepreku reprezentativnijem parlamentarnom odlučivanju po pitanjima bezbjednosti i odbrane. Uopšteno gledano, mali broj žena se nalazi na ministarskim pozicijama širom svijeta, pri čemu je ova neravnoteža naročito očigledna u oblastima odbrane i pravosuđa. 2005. godine, od 183 države u kojima je vršena procjena, samo 12 žena se nalazilo na čelu ministarstava odbrane i pitanja veterana, a samo 29 su bile ministarke pravde. Od 97 parlamenata koji su podnijeli izvještaj o rodnom sastavu svojih parlamentarnih odbora 1997. godine, u samo 3% je predsjednica odbora za pitanja odbrane bila žena. Generalno, na manje od 20% predsjedavajućih pozicija u svim parlamentarnim odborima su bile žene.¹⁷

Stoga je jedan od izazova da se veći broj poslanica u parlamentu uključi u rad odbora za bezbjednost i da se žene imenuju u ključne bezbjednosne portfelje odbrane, policije i pravosuđa.

Ravnomjernija zastupljenost žena i muškaraca u procesu demokratskog nadzora doprinosi jačanju legitimiteta parlamentarnog odlučivanja. Stoga sami parlamenti imaju koristi od rješavanja neravnomojere raspodjele moći u društvu i omogućavanja formalne pravne jednakosti između žena i muškaraca.

Tabela 1 Rodna struktura parlamenata u svijetu u 2007. godini (jednodomni parlament ili Donji dom)¹⁶

Region	% poslanica	% poslanika
Nordijske zemlje	41.6	58.4
Evropa OEBS (uključena nordijske zemlje)	20.4	79.6
Američki kontinent	20.0	80.0
Evropa OEBS (isključene nordijske zemlje)	18.4	81.6
Podsaharska Afrika	17.2	82.8
Azija	16.6	83.4
Pacifik	13.1	86.1
Arapske države	9.6	90.4
Prosječno na svjetskom nivou	19.6	80.4

„Kao poslanice u parlamentu, žene mogu da zahtijevaju od bezbjednosnih službi da u svom radu pokažu odgovornost i transparentnost; mogu da određuju budžet i politiku kako bi se obezbijedilo da se potrošnjom na vojsku ne odvlače sredstva sa razvojnih oblasti poput obrazovanja, zaštite životne sredine, socijalnih službi i zdravstvene zaštite; mogu da javnost uključe u rasprave i dijaloge o ovim pitanjima i mogu da obezbijede demokratsku zastupljenost u novim bezbjednosnim strukturama. U Južnoj Africi, poslanice u parlamentu su promovisale učešće javnosti u reformskom procesu tako što su NVO-e uključile u definisanje nove politike. Takođe su javno istupile, tražeći transparentnost i poštenje, kada je zaključen sporazum o kupoprodaji naoružanja bez održavanja javne rasprave i kada su „brujali“ navodi o postojanju korupcije. Žene su, takođe, kritikovale vladu zbog trošenja ionako oskudnih sredstava na vojsku umjesto na ublažavanje posljedica siromaštva, a jedna od glavnih poslanica je podnijela ostavku iz protesta prema ovakvom državnom sporazumom.“¹⁸

Kao zaključak, može se reći da je integracija rodni pitanja u parlamentarni nadzor nad sektorom bezbjednosti od suštinske važnosti za postizanje bolje uprave i održivog razvoja. Na primjer, postoji veza između rodne jednakosti i nižih nivoa unutardržavnog oružanog sukoba. Kada se rodni aspekti u potpunosti uzmu u obzir pri reformisanju sektora bezbjednosti, mogućnosti za sukobe u budućnosti su sve manje. Od rodne jednakosti u donošenju odluka, uključujući tu i sektor bezbjednosti, imaju koristi svi članovi društva. Kao što je i ranije napomenuto, „što su u većem stepenu žene zastupljene u parlamentu, to će se u manjem stepenu javljati unutardržavni oružani sukobi“.¹⁹

Poštovanje obaveza predviđenih međunarodnim zakonima i podzakonskim aktima

Integracija rodni pitanja u parlamentarni nadzor nad sektorom bezbjednosti je neophodna kako bi se ispoštovale obaveze po međunarodnim i regionalnim zakonima, podzakonskim aktima i normama koje se tiču bezbjednosti i rodni pitanja. Ključna dokumenta iz ove oblasti obuhvataju:

- Konvenciju o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (1979.)
- Pekinšku deklaraciju i Platformu za akciju (1995.)
- Rezoluciju 1325 Savjeta bezbjednosti Ujedinjenih nacija o ženama, miru i bezbjednosti (2000.)

Za više informacija pogledajte Aneks ovom Setu priručnika o međunarodnim i regionalnim zakonima i podzakonskim aktima.

4 Na koji se način rodna pitanja mogu integrisati u parlamentarni nadzor nad sektorom bezbjednosti?

Sve države, bez obzira na to da li već dugo uživaju u miru i imaju demokratska vlast ili su tek nečesto izašle iz nasilnog sukoba, moraju da se suoče sa složenim i teškim problemima koji se tiču sektora bezbjednosti. Istovremeno, specifični izazovi i mogućnosti, koji obuhvataju i parlamentarni nadzor nad sektorom bezbjednosti, razlikuju se od države do države. Stoga, svaku strategiju treba prilagoditi specifičnom reformskom kontekstu. Na primjer, u mnogim razvijenim društvima se prednost često daje pitanjima potpunijeg uključivanja žena u vojne i policijske snage, te jednakoj plati ili mogućnostima za profesionalno napredovanje, dok u društvima koja su pogođena sukobima, na dnevnom redu mogu da dominiraju pitanja vezana za zaštitu žena i djevojaka od RN-a, koje je povećano ratom. U ovom poglavlju su date neke od praktično primjenjivih strategija, dok se specifični državni konteksti detaljnije obrađuju u Poglavlju 5.

4.1 Definisati sveobuhvatne bezbjednosne propise i politike zasnovane na stvarnim potrebama

Na parlamentu je da zastupa često različite interese koji se javljaju u društvu i da iskoristi „kapacitete da izgradi veze unutar parlamenta i unutar šire zajednice“.²⁰ Do sada se dešavalo da parlamenti „često na neodgovarajući način angažuju predstavnike nevladinog sektora“.²¹ Parlamenti u društvima koja su zahvaćena sukobom obično imaju slabe odnose sa svojim izbornim jedinicama. Mnogi poslanici u parlamentu teže da ostvare kontakt sa biračima samo tokom izbora. Kako bi unaprijedili svoj legitimitet, parlamenti moraju da se približe izbornim jedinicama, „time jačajući odnose između parlamenta i ostalih partnera u vlasti, poput civilnog društva“.²²

U kontekstu zemalja zahvaćenih ratom i zemalja u tranziciji, civilno društvo preuzima sve aktivniju ulogu. U nekoliko parlamenata u afričkim državama, uključujući tu parlamente u Liberiji, Somaliji i Zimbabveu, postoji sve veća povezanost sa organizacijama civilnog društva. Slična povezanost između parlamenata i nevladinih organizacija se javlja i u Centralnoj Americi. Međutim, inicijativa za uspostavljanje ovakve vrste dijaloga rijetko kad potekne od parlamenta.²³

Iz rodne perspektive, organizacije žena su ključni saveznik parlamentu u naporima da unaprijedi rodnu jednakost. Rodno odgovorne politike koje donosi parlament često proističu iz preporuka civilnog društva

koje je, istovremeno, zainteresovano za omogućavanje sprovođenja u djelo ovih preporuka. Na primjer, grupe žena su u mnogim državama aktivno uključene u kampanje za borbu protiv RN-a. Kao rezultat ovoga, oni parlamenti koji su unaprijedili svoje propise o zabrani nasilja u porodici mogu da računaju na podršku grupa žena na primjeni ovih propisa.

Parlamenti imaju ključnu ulogu u održavanju sveobuhvatne bezbjednosti tako što donose rodno odgovorne bezbjednosne propise i politike. Strategije za praktičnu primjenu obuhvataju sljedeće:

Proces u koji su uključeni svi učesnici

- Uspostaviti mehanizme za vođenje javnih debata i konsultacija, poput javnih rasprava, kojima će se civilnom društvu omogućiti da pruži svoj doprinos kreiranju politike odbrane, policije, upravljanja granicama, pravosuđa i kaznenog sistema.
- Podstaci organizacije žena da učestvuju u procesima konsultovanja oko kreiranja politike.
- Pojedini poslanici mogu da se stave na raspolaganje organizacijama žena iz gradske i seoske sredine kako bi saslušali njihove probleme.

Rodno odgovorni bezbjednosni propisi i politike

- Sadržaj koji se tiče rodni pitanja uvrstiti u bezbjednosne propise i politike, poput rješavanja pitanja RN-a i promovisanja potpunog i jednakog učešća muškaraca i žena u radu institucija sektora bezbjednosti.
- Koristiti rodno inkluzivan jezik („policijski službenici“) i rodno specifičan jezik („muško i žensko vojno osoblje“) tamo gdje treba.
- Od stručnjaka za rodna pitanja zatražiti savjete pri izradi nacarta i reviziji bezbjednosne politike.
- Sprovesti procjenu rodno uticaja predloženih i postojećih bezbjednosnih politika.

Rodna obuka za kreatore bezbjednosnih politika i njihovi mandati

- Obezbijediti da poslanici i službenici u parlamentu, posebno oni koji su uključeni u odbore za odbranu i bezbjednost, prođu obuku o rodni i bezbjednosni pitanjima.
- Obezbijediti da odbori za odbranu i bezbjednost u svoj mandat uvrste rodna pitanja.

Vidi Priručnik o donošenju politike nacionalne bezbjednosti i rodni pitanjima

4.2 Izgraditi reprezentativne i djelotvorne institucije sektora bezbjednosti

Djelotvorne institucije sektora bezbjednosti su ujedno i reprezentativne i razumiju rodno određene bezbjednosne potrebe stanovništva kome služe. Operativna efikasnost i djelotvornost rada se mogu

unaprijediti uzimanjem u obzir rodni pitanja, posebno naporima za postizanje sve veće zastupljenosti žena i naporima na primjeni obuke o rodni pitanjima.

Žene su često izrazita manjina u institucijama sektora bezbjednosti, uključujući policiju, vojne snage, sudstvo, kaznene institucije i granične službe. Na primjer, policijske službenice čine svega 4% Nacionalni policijskih snaga u Ruandi.²⁴ Kako bi izmijenili sastav bezbjednosnog aparata, parlamenti mogu da zatraže uvođenje kvota ili ostalih mjera pozitivne diskriminacije. Na primjer, prije rata nije bilo ženskih policijskih snaga na Kosovu.²⁵ Uspješno su uvedene kvote i žene sada čine 14% policijskih snaga ove teritorije pod upravom UN-a, što se pripisuje uvođenju obavezne kvote.²⁶ Po novom sistemu, 20% novih regruta moraju da budu žene.²⁷ Liberija je usvojila kvotu od 20% za učešće žena u policiji i oružanim snagama. 2004. godine, bilo je samo 11 žena sudija naspram 32 muškarca sudija u Evropskom sudu za ljudska prava. Evropska parlamentarna skupština je donijela rezoluciju da više neće uzimati u obzir spiskove kandidata na kojima nema makar po jednog kandidata oba pola. Ovo pravilo je izmijenjeno nakon godinu dana kako bi se dozvolile liste na kojima su kandidati istog pola, pod uslovom da oni pripadaju nedovoljno zastupljenom polu u sudu (trenutno su to žene).

Osim usredsređivanja na povećano zapošljavanje žena, neophodno je sprovesti dodatne inicijative kojima će se stvoriti nediskriminatorna institucionalna kultura koja će omogućiti zadržavanje žena na poslu i njihovo profesionalno napredovanje. Jedna od ključni inicijativa u ovoj oblasti je obuka o rodni pitanjima. Parlamenti odobravaju budžet za programe obuke u sektoru bezbjednosti i svoju nadzornu funkciju mogu da iskoriste da zatraže uvođenje specifične obuke o rodni pitanjima, kao i da se rodna pitanja uvrste u osnovni nastavni plan i program obuke. Na primjer, žene lideri u Burundiju su tokom mirovni pregovora zagovarale stanovište da je za bezbjednosne snage neophodno da prođu „tehničku, moralnu i građansku obuku ... sa posebnim naglaskom na zaštitu žena i djece“.²⁸

Strategije za praktičnu primjenu obuhvataju:

Obuku o rodni pitanjima za zaposlene u sektoru bezbjednosti

- Treba omogućiti da svi zaposleni u sektoru bezbjednosti prođu obuku o osjetljivosti na rodna pitanja.

Vidi Priručnik o obuci o rodni pitanjima za zaposlene u sektoru bezbjednosti

Inicijative kojima se unaprjeđuje zapošljavanje, zadržavanje na poslu i profesionalno napredovanje žena

- Treba pratiti primjenu međunarodni, regionalni i nacionalni obaveza koje se tiču punog i jednakog učešća žena.

- Treba obezbijediti da se zakonodavnim odredbama koje se tiču zastupljenosti u institucijama sektora bezbjednosti promoviše učešće žena i ostalih nedovoljno zastupljenih i isključenih grupa.
- Treba sprovesti nadzor nad kadrovskom politikom i politikom zapošljavanja, obukom i upravljanjem u okviru institucija sektora bezbjednosti. Ovi elementi su od suštinske važnosti kako bi se obezbijedilo da se u okviru institucija sektora bezbjednosti promoviše puno i jednako učešće žena i muškaraca, da one uspješno funkcionišu, da nisu diskriminatorne i da rješavaju pitanja nesigurnosti koja se odnose na rodnu pripadnost.
- Treba zatražiti određivanje obaveznih ciljeva za povećanje zastupljenosti žena u institucijama sektora bezbjednosti.

4.3 Riješiti problem rodnog nasilja

Poslanici koji su uključeni u reformu sektora bezbjednosti moraju posebnu pažnju da posvete RN-u, kao i propisima o zemljišnoj svojini, nasljeđivanju, braku i seksualnom opredjeljenju.

Vidi Poglavlje o reformi zakona u Priručniku o reformi pravosuđa i rodnim pitanjima

Kerolajn Mozer je naglasila da „žene i muškarci, kao učesnici u društvu, nasilje i sukobe doživljavaju na različite načine, bilo da su žrtve ili počinioци“. ²⁹ Veća je mogućnost da će reprezentativne bezbjednosne snage biti svjesne uticaja RN-a i da će na njega biti osjetljive, bez obzira da li se govori o nasilju u porodici u Zapadnoj Evropi i SAD-u ili posljedicama silovanja tokom ratova u Africi ili na Balkanu.

Parlamenti mogu djelovati po pitanju RN-a putem uvrštavanja ovih krivičnih djela u postojeće propise i donošenjem novih zakonskih odredbi koje obuhvataju sve oblike RN-a i kojima se određuju odgovarajuće kazne za počinioce. Kada se nakon sukoba obnavlja pravosudni sistem, poslanici mogu da obezbijede da se rješavanje pitanja RN-a uvrsti u mandat komisija za utvrđivanje istine i specijalnih sudova koji se osnivaju po okončanju rata. Osim ovoga, parlament može da posluži kao sredstvo za povećanje društvene svijesti o rodnom uticaju nasilja.

Bouta, Frerks i Banon su naglasili da „politike o sprječavanju RN-a treba da se odnose i na muškarce i na žene“, kako bi se „obuhvatili svi oni koji su u njih uključeni (žrtve, porodice žrtava, svjedoci i počinioци)“. ³⁰ Premda je prepoznato da su muškarci pogođeni RN-om, u postojećim odredbama se potrebe muškaraca žrtava ne uzimaju u obzir. ³¹ Stoga, da bi podržali sveobuhvatnu bezbjednost, neophodno je da poslanici obrate pažnju i na žene i na muškarce koji su žrtve seksualnog nasilja.

Novim policijskim snagama je neophodna obuka kako bi na djelotvorniji način reagovala na krivična

djela rodnog nasilja. S obzirom na ovakvo činjenično stanje, specijalni programi za obuku su primijenjeni u zemljama širom svijeta. Na primjer, 2002. godine, jednoj trećini policijskih snaga u Ruandi je omogućena obuka kako bi se pojačao njen odgovor na slučajeve seksualnog i rodnog nasilja. ³² Neophodno je, takođe, sprovesti mehanizme kojima će se spriječiti da zaposleni u sektoru bezbjednosti čine RN i kojima će se oni pozivati na odgovornost za počinjena krivična djela.

Strategije za praktičnu primjenu obuhvataju:

Donošenje sveobuhvatnih zakonskih odredaba kojima se sprječava i kažnjava RN

- Treba obezbijediti da se svi oblici rodnog nasilja, uključujući silovanje u braku, međusobno silovanje muškaraca, trudnoću pod prisilom i abortus pod prisilom, kao i „ubistva iz časti“ smatraju krivičnim djelima, pri čemu će kazne odgovarati težini datog krivičnog djela.
- Treba obezbijediti da se pri zakonskom definisanju silovanja i ostalih krivičnih djela seksualne prirode upotrebljava rodno neutralni jezik i da se krivična djela seksualne prirode jednako tretiraju bez obzira da li su se desila unutar ili mimo emotivne veze.
- Treba nadgledati izvršenje međunarodnih, regionalnih i nacionalnih obaveza koje se tiču eliminacije RN-a.

Pozivanje institucija i osoblja sektora bezbjednosti na odgovornost za sprječavanje i odgovor na rodno nasilje

- Treba obezbijediti jasne zakonodavne odredbe i pravila ponašanja koja definišu odgovornost osoblja sektora bezbjednosti za kršenje ljudskih prava, uključujući i disciplinske procedure.
- Treba nadgledati na koji se način primaju prijave, sprovodi istraga i određuju kazne za kršenje ljudskih prava počinjeno od strane osoblja sektora bezbjednosti, imajući u vidu neophodnost okončanja nekažnjivosti za RN.
- Treba sprovesti istrage/istraživanja o prirodi i razmjerama u kojim su RN i diskriminacija prisutni u institucijama sektora bezbjednosti.

Ombudsmani

- Treba razmotriti mogućnost otvaranja pozicije, kao što je to na primjer ombudsman, na kojoj će osoba koja je na nju određena imati specijalne nadležnosti da nadgleda integraciju rodnih pitanja u odbrambene i ostale institucije sektora bezbjednosti, i/ili da obezbijedi da nadzor koji se vrši sa takve pozicije obuhvati rodna pitanja. Ombudsmani pri parlamentima su postali institucija u mnogim državama. U Njemačkoj se, na primjer, specijalni ombudsman bavi pitanjima oružanih snaga. Ombudsmani mogu da budu uspješni zagovarači i da odigraju ključnu ulogu u naglašavanju posljedica nasilja u porodici i krivičnih djela do kojih dolazi tokom sukoba.

4.4 Povećati zastupljenost žena u parlamentima i parlamentarnom odlučivanju o bezbjednosnim pitanjima

Parlament može da preduzme različite aktivnosti na povećanju broja poslanica u parlamentu, kao i da poveća njihovo učešće u odborima koji se bave odbranom i bezbjednošću. Na primjer, poslanici mogu da donesu odluku o sprovedbi reforme izbornog zakonodavstva kojom bi se obezbijedilo puno uključivanje žena i manjina u politički proces. Neka od bitnih pitanja koje parlamenti treba da imaju u vidu jeste tip izbornog sistema koji će se koristiti i uvođenje izbornih i partijskih kvota.

Izborne kvote imaju značajnu ulogu u promjeni rodno sastava parlamenta u svijetu. U oko 40 država postoje ustavom određene rodne kvote ili izborne rodne kvote za učešće na parlamentarnim izborima.³³ Kao što se često navodi, neophodno je da zastupljenost žena u parlamentu dostigne „kritične mase“ - za koje se smatra da treba da budu oko 30%. „Argument o kritičnoj masi“ podrazumijeva da žene, kako bi imale značajnog uticaja na odlučivanje u parlamentu, treba da budu zastupljene u značajnom broju. Od avgusta 2007. godine, 18 zemalja je postiglo ili prevazišlo zastupljenost žena u parlamentu u procentu od 30% (vidi Tabelu 2).

Parlamentarni odbori zakonodavcima daju mogućnost da se organizuju svoj rad i da svoje stručno znanje usredsrijede na određenu oblast. Poslanici mogu da preko odbora za odbranu i bezbjednost sprovedu svoju nadzornu funkciju na način što će od predstavnika sistema bezbjednosti tražiti da svjedoče o operativnoj efektivnosti bezbjednosnih snaga ili tako što će od spoljnih stručnjaka tražiti mišljenje o bezbjednosnim pitanjima. Učešće poslanica u ovim odborima je ključni aspekt punog učešća žena u odlučivanju u sektoru bezbjednosti.

Mogu se preduzeti različite inicijative kako bi se obezbijedila rodna ravnoteža u parlamentarnim odborima, uključujući tu i uvođenje kvota. Na primjer, 2005. godine, Kneset, izraelski parlament, je usvojio amandman na propis o jednakoj zastupljenosti žena iz 1956. godine kojim se određuje obavezno učešće žena u timovima za uspostavljanje domaće, vanjske ili bezbjednosne politike, te u vođenju mirovnih pregovora.

Dva člana parlamenta su pokrenula pisanje ovog zakona u saradnji sa „Iša Liša“ organizacijom žena koja uživa podršku najširih slojeva društva. Kako bi zakon bio usvojen, formirana je ad hoc koalicija organizacija žena i mirovnih organizacija i pokrenuta je obimna lobistička i medijska kampanja.³⁵

Kako bi se povećala zastupljenost žena (i ostalih nedovoljno zastupljenih grupa) u parlamentu i u odborima za bezbjednost i odbranu, mogu se upotrijebiti sljedeće strategije:

Povećati zastupljenost žena u radu parlamenta

- Propisati kvote, bez obzira da li će to biti ustavom, zakonodavnim odbredbama o političkim partijama ili izbornom regulativom, kojima će se za žene rezervirati poslanička mjesta u parlamentu.
- Saradivati sa civilnim društvom na primjeni programa, kako na parlamentarnom nivou tako i na nivou političkih partija, kako bi podstakli žene na učešće i omogućili im da se kandiduju za mjesta u parlamentu (vidi Odjeljak 3).
- Podstaci političke partije da žene nominuju za mjesta u parlamentu.
- Formirati poslanički klub žena kako bi poslanice mogle da podrže jedna drugu i da sarađuju na kreiranju politike kojom se promovira rodna pitanja i/ili formirati parlamentarni klub bilo žena bilo muškaraca koji će biti posvećen unaprjeđenju rodno pitanja (vidi Odjeljak 5).
- Sprovesti reviziju rodno posljedica postojećeg izbornog sistema.
- Iskuse poslanice mogu da rade kao mentorice sa manje iskusnim kolegicama ili onima koje teže da postanu poslanice.

Povećati učešće žena u parlamentarnim odborima za bezbjednost i odbranu i donošenju odluka u sektoru bezbjednosti

- Donijeti zakonske propise kojima se zahtijeva povećano učešće žena u odborima za odbranu i bezbjednost.
- Razmotriti mogućnost određivanja rodno kvota za sve strukture u odborima.
- Zahtijevati veći broj žena na visokim pozicijama u izvršnoj vlasti, npr. u kabinetu ili u savjetu za nacionalnu bezbjednost.

Odjeljak 3

Kambodžanski NVO-i: promovisanje učešća žena i saradnje među partijama

Nedostatak međusobne partijske saradnje u Kambodži i dominacija jedne partije je imalo negativne posljedice na povezivanje žena iz više partija zarad promovisanja rodno pitanja, posebno na nacionalnom nivou. Uprkos ovome, žene Kambodže, u saradnji sa NVO-ima predvođe saradnju između partija. Žene za prosperitet (ŽzP) je jedna od najuspješnijih organizacija u ovom sektoru. Pod vođstvom povratnika Pok Nande, ŽzP je kao prva uvela program kojim ne samo što se žene podržavaju i omogućava im se da uđu u politiku, već se njime premošćavaju podjele koje između partija postoje na nivou lokalnih zajednica. Članovi ove mreže su žene članice savjeta sa svih strana, uključujući članice tri glavne političke partije. ŽzP svoj

rad usredsređuje na opšte izazove sa kojima se suočavaju žene u politici, bez obzira na ideologiju kojom se vode, i omogućava im stalnu obuku, čime se vještine ovih žena vremenom izgrađuju. U pripremanju za izbore za opštinski savjet, u 2000. godini, ŽzP je podržala 5.527 kandidatkinja, nudeći im instrukcije o predstavljanju i držanju govora u javnosti, pomažući im u pisanju govora, odgovaranju na pitanja glasača i u suprotstavljanju izazovima koji su dolazili od muških članova partije koji nijesu sa odobravanjem gledali na učešće žena. ŽzP je stvorila novu političku osnovu za učešće žena i dala djelotvoran model za saradnju između partija.³⁶

Tabela 2 Transformacija parlamenta: države koje su postigle 30% zastupljenosti žena 2007³⁴			
Država	Izborni sistem	Postojanje kvota⁽¹⁾	% Procentat žena u NS⁽²⁾
Ruanda	Pluralizam: kandidati sa najvećim brojem glasova dobijaju mjesto	DA Tip 1: Ustavom se određuju kvote za žene. Tip 2: 24 poslanička mjesta od ukupno 80 su rezervisana za žene u Narodnoj skupštini. Tip 3: 20% poslaničkih mjesta u pokrajinskom parlamentu je rezervisano za žene	48,8 (2005)
Švedska	Proporcionalna zastupljenost: sistem lista	DA Tip 4: 50% je kvota za žene u Socijaldemokratskoj laburističkoj partiji, Ljevičarskoj partiji i Stranke zelenih.	47,3 (2006)
Finska	Proporcionalna zastupljenost: sistem lista	NE	42,0 (2007)
Kostarika	Proporcionalna zastupljenost: sistem lista	DA Tip 2: 40% je kvota za žene na svim javnim izborima. Tip 4: 40% je kvota za žene u Nacionalnoj oslobodilačkoj partiji i Hrišćanske socijalne unije; 50% je kvota u Partiji za građansku akciju.	38,6 (2006)
Norveška	Proporcionalna zastupljenost: sistem lista	DA Tip 4: 40% je kvota za žene u Socijalističkoj ljevičarskoj partiji, Norveškoj laburističkoj partiji, Partiji centra i Hrišćanskoj narodnoj partiji	37,7 (2005)
Danska	Proporcionalna zastupljenost: sistem lista	NE Imali su Tip 4. Kvote su ukinute oko 1996. godine.	36,9 (2005)
Belgija	Proporcionalna zastupljenost: sistem lista	DA Tip 2: Jedna trećina je minimalna kvota za pripadnike bilo kojeg pola; dvije vodeće pozicije na partijskoj listi ne mogu da pripadnu pripadnicima istog pola. Tip 4: 50% je kvota za žene u Flamanskoj socijalističkoj partiji i Francuskoj socijalističkoj partiji.	36,7 (2007)
Holandija	Proporcionalna zastupljenost: sistem lista	DA Tip 4: U Laburističkoj partiji postoji kvota od 50% za žene; Zelena ljevičarska partija takođe ima kvotu za žene (% nije potvrđen).	36,7 (2005)
Kuba	Većina: sistem od dva izborna kruga	NE	36,0 (2005)
Španija	Proporcionalna zastupljenost: sistem lista	DA Tip 4: Španska socijalistička radnička partija ima kvotu od 60% za pripadnike oba pola.	36,0 (2005)
Argentina	Proporcionalna zastupljenost: sistem lista	DA Tip 1: Ustavom je određena kvota za žene. Tip 2: 30% partijske liste mora da uključi žene na pozicijama koje je moguće osvojiti. Tip 3: Propisi o glavnom gradu i provincijama uključuju kvote. Tip 4: Većina partija je usvojila kvotu od 30% za žene.	35,0 (2005)
Mozambik	Proporcionalna zastupljenost: sistem lista	DA Tip 4: Front za oslobođenje Mozambika ima kvotu od 30% za žene.	34,8 (2005)
Južna Afrika	Proporcionalna zastupljenost: sistem lista	DA Tip 4: U Afričkom nacionalnom kongresu postoji kvota od 30% za žene i kvota od 50% za žene na partijskim listama na lokalnom nivou.	32,8 (2005)
Austrija	Proporcionalna zastupljenost: sistem lista	DA Tip 4: Zelena alternativa ima kvotu od 50% za žene; Austrijska narodna partija ima kvotu od 33,3% za žene, a Socijaldemokratska austrijska partija ima kvotu od 40% za žene.	32,2 (2006)
Novi Zeland	Proporcionalni sistem mješovitog članstva	DA Tip 4: Partije na dobrovoljnoj osnovi određuju kvote.	32,2 (2005)
Island	Proporcionalna zastupljenost: sistem lista	DA Tip 4: Narodni savez i Socijaldemokratska partija imaju kvotu od 40% za žene.	31,7 (2007)
Njemačka	Proporcionalna zastupljenost: sistem mješovitog članstva	DA Tip 4: Partije demokratskog socijalizma i Zelenih imaju kvotu od 50%; Hrišćansko demokratska unija ima kvotu od 33,3%, a Njemačka socijaldemokratska partija ima kvotu od 40%.	31,6 (2005)
Burundi	Proporcionalna zastupljenost	DA Tip 4: Zakonom je određena kvota od 30% žena kandidatkinja.	30,5 (2005)

Napomena 1: U obzir su uzete sljedeće vrste kvota:

Tip 1 = Ustavna kvota za Nacionalni parlament.

Tip 2 = Kvota određena izbornim zakonom ili uredbama za nacionalni parlament.

Tip 3 = Ustavom ili zakonodavstvom određena kvota za lokalnu upravu.

Tip 4 = Kvota političkih partija za kandidate iz izbornog tijela.

Napomena 2: U zagradama je data godina održavanja posljednjih izbora.

4.5 Primijeniti ravnomjerno budžetiranje i nabavku

Poslanici mogu da primijene inicijativu za rodno budžetiranje kako bi unaprijedili ravnomjerno i namjensko korištenje sredstava. Rodno budžetiranje je „primjena integracije rodni pitanja u proces određivanja budžeta. Ono podrazumijeva rodno zasnovanu procjenu budžeta, integraciju rodne perspektive na svim nivoima u procesu budžetiranja i restrukturiranje prihoda i rashoda kako bi se njima promovisala rodna jednakost“.³⁷

Parlament može da da svoj doprinos određivanju sredstava za sistem bezbjednosti kroz četiri osnovne faze tipičnog budžetskog ciklusa:³⁸

- **Priprema budžeta:** u ovoj fazi izvršna vlast predlaže raspodjelu sredstava za nekoliko oblasti, ali parlament i njegovi članovi mogu da doprinesu ovom procesu putem različitih formalnih i neformalnih mehanizama.
- **Odobrovanje budžeta:** parlament treba da bude u prilici da ispita i odredi javni interes i prikladnost date raspodjele novca, a, u određenim kontekstima, može da odobri dodatna izdvajanja za sektor bezbjednosti, uz davanje specifičnih smjernica.
- **Izvršenje ili potrošnja:** parlament revidira i nadgleda potrošnju vlade i može težiti ka unaprjeđenju transparentnosti i odgovornosti. U slučajevima kada postoje zahtjevi za vanbudžetskom potrošnjom, parlament nadgleda i strogo kontroliše ove zahtjeve kako bi se spriječili prekomjerni troškovi.
- **Revizija ili pregled:** parlament strogo kontroliše da li je zloupotrijebljen novac koji je vlada potrošila. Isto tako, on periodično vrednuje kompletan budžet i proces revizije kako bi se obezbijedili odgovornost, učinkovitost i preciznost.

Sredstvo koje se često koristi pri rodnom budžetiranju je takozvani rodno odgovorni izvještaj o budžetu. Ovaj izvještaj se može napraviti na osnovu ukupnog

budžeta ili budžeta pojedinih sektora, poput sektora bezbjednosti. Rashodi i prihodi se analiziraju na osnovu njihovog potencijalnog uticaja na različite grupe žena i muškaraca, djevojaka i mladića, dječaka i djevojčica. Cilj je da se omogući da potrebe žena i muškaraca budu na jednak način uzete u obzir.³⁹

Savjet Evrope objašnjava da parlamenti „pregovaraju o budžetu, mijenjaju i konačno usvajaju budžet koji je predložila izvršna vlast, ali isto tako mogu podnijeti zahtjeve i uključiti se u lobističke aktivnosti, čime učestvuju u formiranju političke volje i jačanju vladine posvećenosti rodnom budžetiranju.“⁴⁰ Unutar vlade, inicijative za kreiranje rodno odgovornog budžeta skreću pažnju na pitanja rodne ravnopravnosti pri raspodjeli sredstava. Za lobističke grupe iz civilnog društva i poslanike, ove inicijative su korisno sredstvo za traženje veće transparentnosti odluka u vezi raspodjele budžeta i odgovornosti prema ženama.⁴¹ Inicijativama za rodno budžetiranje se teži ka transformaciji samog budžetskog procesa tako što se unaprjeđuje uloga zakonodavnih organa i civilnog društva.⁴²

U velikom broju zemalja širom svijeta se zagovara neophodnost postojanja sistema rodno osjetljivog budžeta i takav budžet se u njima i primjenjuje. Na primjer, u Brazilu, organizacije civilnog društva sarađuju sa poslanicama u parlamentu na lobiranju za uvođenje rodno odgovornog budžeta.⁴⁴ Na Filipinima, grupe žena naglašavaju značaj rodno budžetiranja i suštinsku ulogu koju zakonske odredbe imaju u postizanju rodne ravnopravnosti.⁴⁵ Južna Afrika je bila među prvim državama koje su uvele rodnu perspektivu u svoje kreiranje ekonomske politike. Inicijativa žena Južne Afrike za određivanje budžeta je nastala kao rezultat zajedničkih napora poslanika i nekoliko organizacija civilnog društva. Ova inicijativa se bavi rodnom dimenzijom oporezivanja i potrošnje i teži da proces izvršenja budžeta usaglasi sa principom rodne ravnopravnosti. U ovom naporu učestvuju sve zainteresovane strane, rasprave se održavaju na nacionalnom i lokalnom nivou vlasti i od građana se traže informacije. Grupe civilnog društva

Odjeljak 4

Parlamentarna sredstva i metode za rodno budžetiranje⁴³

Analiziranje rashoda/prihoda. Kako bi se analiziralo trenutno stanje u kojem se u određenom sektoru nalaza žene i muškarci ili djevojke i mladići, ili kako bi se procijenio rodni uticaj politika ili političkih mjera, određene su dodatne mjere kojima se budžeti povezuju sa politikama, a pri tom se usredsređuju na različite aspekte (prihode, rashode, korišćenje javnih usluga ili vremena).

Analiza uticaja prihoda razvrstana po rodnoj pripadnosti je istraživačka tehnika kojom se ispituju direktna i indirektna oporezivanja, kao i korisničke takse koje plaćaju žene i muškarci.

Analiza javne potrošnje razvrstana po rodnoj pripadnosti služi za poređenje javne potrošnje na datom programu, pri čemu se obično koriste podaci iz anketa sprovedenih po domaćinstvima, kako bi se došlo do podataka o raspodjeli potrošnje među ženama i muškarcima ili djevojkama i mladićima.

Procjena korisnika razvrstana po rodnoj pripadnosti je istraživačka tehnika kojom se stvarni ili potencijalni krajnji korisnici ispituju o stepenu u kome programi vlade i/ili javne službe zadovoljavaju njihove potrebe, želje i prioritete.

Procjena rodno uticaja je ex post procjena budžeta ili ex ante vrednovanje prijedloga budžeta i vjerovatno najsveobuhvatnije i najsloženije sredstvo za rodno budžetiranje jer se tiče kratkoročnih i dugoročnih budžetskih uticaja na raspodjelu sredstava i pristup tim sredstvima (uključujući i vrijeme) i na rodne uloge i norme.

Procjena rodno svjesne politike podrazumijeva strogu kontrolu politika različitih portfelja i programa i obraćanje pažnje na implicitno i eksplicitno obuhvaćena rodna pitanja. Njome se dovodi u pitanje pretpostavka da politike imaju „rodno neutralan“ uticaju i postavlja se pitanje na koji način ove politike i sredstva opredjeljenja za njih mogu da utiču na smanjenje ili povećanje rodne nejednakosti.

Odjeljak 5

Osnivanje saveza

Poslanici i poslanice dijele zajedničku odgovornost da rodnu perspektivu uvrste u svoj rad. Dona Pankhurst tvrdi da se „šanse za uspjeh povećavaju u velikoj mjeri kada odgovornost za promjenu kulture u institucijama ne zavisi samo od žena, već kada za nju postanu odgovorni i muškarci.“⁴⁷ Kako bi uspjeli u transformaciji parlamenta u rodno odgovornu instituciju, muškarci i žene treba da podjednako shvate rodnu analizu.

Ovakva transformacija ka stvaranju veće rodne ravnopravnosti se može postići samo ukoliko muškarci i žene budu saradivali na promjeni društvene svijesti. Kao grupa, muškarci su najčešće privilegovani u postojećim hijerarhijama moći i može se očekivati da će se oni usprotiviti ovakvoj promjeni. Stoga je izuzetno važno da se muškarcima predstavi značaj rodne analize. Parlamentarci sami imaju koristi od primjene rodne perspektive u sopstvenom radu, jer im rodna analiza omogućava da bolje razumiju potrebe i žena i muškaraca iz izbornog tijela. Tsjeard Buta i Džordž Frerks naglašavaju da „politike kojima se stvara veća osjetljivost prema rodnim pitanjima zahtijevaju detaljnu rodnu analizu kojom se pojašnjavaju uzajamni odnosi između rodnih pitanja, specifične konfliktne situacije i potencijalnog različitog uticaja

koji bi spoljašnja intervencija imala na žene i muškarce.“⁴⁸ Na primjer, rodnom analizom se na površinu iznose različiti načini na koje su žene i muškarci izloženi seksualnom nasilju tokom oružanog sukoba ili se naglašavaju različite potrebe za integracijom mladića i djevojaka i dječaka i djevojčica koji su bili oteți ili prisiljeni da učestvuju u oružanim pokretima u Africi, Aziji i Južnoj Americi.

Jedan od primjera uspješnog ujedinjavanja snaga poslanica i poslanika na jačanju rodne ravnopravnosti jeste Pridružena parlamentarna grupa Velike Britanije o ženama, miru i bezbjednosti. Grupa za cilj ima djelotvornu primjenu Rezolucije 1325 Savjeta bezbjednosti UN-a. Ovu grupu, koju predvodi član parlamenta iz Laburističke partije, Džoan Radok, čini šesnaest žena i šest muškaraca. Imajući u vidu prilično tradicionalan sastav britanskih komisija i odbora, uključujući one koji se bave pitanjima bezbjednosti, rodni sastav i fokus rada ove grupe se ističu. Nasuprot tome, u Zajedničkom britanskom parlamentarnom odboru za odbranu, od petnaest članova samo je jedna žena. Isto tako, samo jedna poslanica u parlamentu učestvuje u radu Odbora za odbranu koji je imenovan od strane Donjeg doma parlamenta.

su angažovane na analizi rodnog uticaja budžeta i politika koje ga podržavaju, a poslanici su rezultate ovih istraživanja koristili u svojim naporima da oblikuju raspravu o budžetu u parlamentu.⁴⁶

Strategije za ravnomjernije budžetiranje i nabavke obuhvataju:

Rodno budžetiranje

- Sprovesti rodnu reviziju svih predloženih i postojećih budžeta kako bi se obezbijedila sredstava za rješavanje bezbjednosnih potreba žena, muškaraca, djevojaka, mladića, djevojčica i dječaka.
- Rodna pitanja uvrstiti u predložene budžete.

Rodna pitanja i nabavke za sistem odbrane

- Obezbijediti da su određena sredstva koja će se utrošiti na uniforme i opremu koja odgovara ženama, na posebne prostorije za žene i na zadovoljenje potreba žena vezanih za njihov reproduktivno zdravlje.
- Obezbijediti da se nacionalnim odredbama o trgovini oružjem zabrani trgovina sa režimima ili pojedincima koji čine RN.

5 Integracija rodnih pitanja u parlamentarni nadzor nad sektorom bezbjednosti u specifičnim kontekstima

5.1 Zemlje u postkonfliktnom periodu

Ratom razorena društva se suočavaju sa specifičnim izazovima kada žele da se pozabave bezbjednosnim potrebama svog stanovništva. Poslanici mogu da imaju konstruktivnu ulogu u integraciji rodnih pitanja u odredbe koje se tiču bezbjednosti tokom mirovnih procesa, poput razoružanja, demobilizacije i reintegracija (RDR) i u mehanizmima tranzicijske pravde, a rodna pitanja se uzimaju u obzir i kada se rješavaju slučajevi postkonfliktnog nasilja i kriminala. Postkonfliktni konteksti, takođe, pružaju mogućnosti za povećanje broja poslanica u parlamentu kao dio političke i izborne reforme.

Osim bavljenja krivičnom djelima počinjenim za vrijeme rata, poslanici mogu da pokrenu inicijativu za rješavanje pitanja bezbjednosne sredine koja se javljaju nakon konflikta. Nasilje do koga dolazi nakon rata, bez obzira da li je počinjeno u javnoj ili privatnoj sferi, muči mnoge zemlje. Bezbjednosne probleme u društvu poslanici mogu da riješe putem reformisanja vojnih i policijskih snaga, sudstva i zatvora i putem donošenja zakonskih odredaba kojima se efikasnije tretiraju krivična djela.

Mirovni procesi

U idealnom slučaju, parlamenti imaju ulogu u sprječavanju sukoba ili stvaranju preventivne

bezbjednosti. Međutim, kada izbije sukob, parlamenti mogu da odigraju konstruktivnu ulogu u mirovnim pregovorima i mirovnim sporazumima koji iz njih proističu. Ovi mirovni sporazumi često služe kao okvir za reformu sektora bezbjednosti, te je stoga od suštinske važnosti da se integracija rodni pitanja sprovede u ranom stadijumu reforme sektora bezbjednosti. Poslanici mogu da se direktno uključe u pregovarački proces i da stoga čine značajan forum preko koga se podiže svijest javnosti o zvaničnim i nezvaničnim mirovnim procesima koji se odvijaju u njihovoj državi.

Na primjer, poslanici mogu da se zalažu za pregovarački proces u kome će žene biti u potpunosti uključene. U slučajevima kada parlament i sam učestvuje za stolom za kojim se odvijaju mirovni pregovori, žene zakonodavci u tom slučaju treba da budu uključene u delegaciju datog parlamenta. Ravnomjerniji sastav pregovaračkih timova šalje važnu početnu poruku da će tokom pregovaračkog procesa biti uzeta u obzir rodna dimenzija sukoba i vjerovatnije je da će rodna perspektiva biti uključena u mirovne i bezbjednosne sporazume koji će proisteći iz ovih pregovora. Poslanici imaju značajnu prednost jer mogu da ne odobre sporazume koji nijesu zasnovani na rodno inkluzivnom i stoga legitimnom procesu. Parlament koji u svom radu naglašava rodnu dimenziju razrješavanja sukoba podržava i postojeći međunarodni konsenzus o tome da svaki mirovni proces u kome „žene nijesu uključene u određivanju dnevnog reda, svim suštinskim pregovorima i sprovedbi, nema demokratskog legitimiteta“.⁴⁹

Kada su žene isključene, postoji prirodna tendencija usredsređivanja na muško iskustvo u vezi sa konfliktom i očekivanjima muškaraca vezana za razrješavanje sukoba, umjesto da se uzmu u obzir potrebe i muških i ženskih aktera i njihove pojedinačne pozicije u društvenoj strukturi.⁵⁰ Učešće žena obogaćuje ovaj proces jer postoji velika vjerovatnoća da će žene „dati drugačiji doprinos mirovnom procesu. U poređenju sa muškarcima, veća je vjerovatnoća da će upravo žene staviti rodna pitanja na dnevni red, uvrstiti iskustva ostalih učesnika u vezi sa sukobom i postaviti drugačije prioritete pri izgradnji mira i obnovi, kao i bolje premostiti političke razlike“.⁵¹

U zemljama koje su pogođene sukobom, neophodno je da parlament posveti posebnu pažnju fazi primjene mirovnih sporazuma. Mirovni sporazumi, a potom i izgradnja ustava, predstavljaju značajnu mogućnost za zemlje koje izlaze iz perioda sukoba da svoje političke

sisteme transformišu tako da oni omogućavaju veću rodnu ravnopravnost. Parlament može da nadgleda zvanične mirovne pregovore i da uključi nezvanične inicijative koje dolaze iz civilnog društva.

Razoružavanje, demobilizacija i reintegracija

Rješavanje nasilnih sukoba podrazumijeva razoružavanje i demobilizaciju borbenih snaga. U efikasnom procesu RDRa se prepoznaje da su žene i muškarci na različite načine pogođeni ratom i zadovoljavaju se potrebe muškaraca i žena bivših boraca, kao i žena i djece koji su se pridružili oružanim snagama i borbenim grupama. Poslanici, kao zagovornici sprovođenja rodno odgovornog procesa RDR-a, mogu imati konstruktivnu ulogu (vidi Odjeljak 6). Tokom procesa RDR-a često se previde potrebe žena i djevojaka koje su ili učestvovala ili su se pridružile vaninstitucionalnim oružanim snagama. U ostale rodne aspekte spadaju savjetodavne usluge, obrazovanje i djelotvorna reintegracija muškaraca koji su bivši borci, kako bi se umanjio rizik od toga da oni po okončanju sukoba počine nasilje u porodici ili neki drugi oblik nasilja.

Restrukturiranje sektora bezbjednosti po okončanju sukoba predstavlja značajnu mogućnost za parlament da formira reprezentativne bezbjednosne snage. Odmah nakon sukoba, države poput El Salvadora, Gvatemale, Mozambika i Liberije su bivše borce uključile u postojeće policijske i vojne snage. Podaci o demobilizaciji koje su iz zemalja širom svijeta prikupili učesnici mirovnih misija UN-a pokazuju da žene čine oko 30% boraca u mnogim pobunjeničkim snagama. Stoga već postoji raspoloživi broj kandidata za zapošljavanje, što omogućava transformaciju tradicionalnih policijskih i vojnih snaga ka postizanju njihovog bolje uravnoteženog rodno sastava.

Vidi Priručnik o reformi sistema odbrane i rodni pitanjima

Tranzicijska pravda

Poslanici imaju značajnu ulogu u uključivanju rodni pitanja u sprovođenje tranzicijske pravde. Kako bi društveno restrukturiranje bilo uspješno, neophodno je da javnost prepozna koja su to krivična djela počinjena tokom sukoba, uključujući krivična djela počinjena na rodnoj osnovi. Premda žene uglavnom imaju najviše koristi od inicijativa za sprovođenje rodne pravde,

Odjeljak 6

Transformacija procesa RDR-a: uloga parlamenta⁵²

Zakonodavna i nadzorna funkcija parlamenta im omogućava da imaju značajnu institucionalnu ulogu u garantovanju adekvatnog i pravovremenog razmatranja rodni pitanja u okviru procesa RDR-a. Poslanici mogu da obezbijede da se od samog početka ovog procesa u obzir uzmu potrebe i žena i muškaraca boraca. Treba posebnu pažnju posvetiti procesu razoružavanja kako bi on, sam po sebi, bio rodno osjetljiv. U Ugandi, parlament je preuzeo aktivnu ulogu

posjećujući kampove za demobilizaciju kako bi ispitao uslove u kojima borave muškarci i žene borci. Nakon ovoga, od vlade je zahtijevao da preduzme adekvatnu akciju. U Južnoj Americi, zakonodavci u Kolumbiji se sve više interesuju za pitanja demobilizacije sa kojima se suočava izborno tijelo. Kako bi preuzeli konstruktivnu ulogu u demobilizaciji bivših boraca, poslanici moraju da shvate složenost uloga koje su žene i muškarci imali u ratu, kao i njihove rodne mirnodopske potrebe.

sagledavanjem situacije kroz rodnu prizmu se bolje prepoznaju muškarci koji su žrtve nasilja. Zakonodavna i nadzorna funkcija parlamenta, uz njegovu budžetsku odgovornost, poslanicima daje mogućnost da se bave pitanjima pravde u poslijeratnom periodu. U parlamentima može da se vodi javna rasprava o pitanjima koja dovode do podjela u postkonfliktnom periodu i oni mogu da odigraju vodeću ulogu u promovisanju tolerancije.⁵³

Parlamenti su, takođe, odgovorni za osnivanje tijela za utvrđivanja činjeničnog stanja, poput komisija za istinu, koji bilježe krivična djela počinjena tokom sukoba. Parlamenti, takođe, učestvuju u osnivanju specijalnih sudova koji krivično gone počiniocima ovih djela. Parlamenti mogu da zahtijevaju da u ovim tijelima postoji ravnomjeran rodni sastav i da na postupke i politiku koju primjenjuju ova tijela utiče rodna perspektiva. Parlamenti imaju značajnu kontrolu nad radom ovih komisija, jer oni sami donose propise kojima se reguliše njihov rad, učestvuju u imenovanju pojedinačnih povjerenika, dodjeljuju im operativna sredstva i vrše nadzor nad primjenom rezultata istraživanja koje komisija sprovodi.⁵⁴

Tokom proteklih trideset godina, osnovano je više od dvadeset komisija za utvrđivanje istine i činjeničnog stanja na nacionalnom i međunarodnom nivou, sa zadatkom da ispituju kršenje ljudskih prava do koga je došlo tokom sukoba.⁵⁵ Žene su bile na čelu dvaju ovih komisija, Međunarodne istraživačke komisije UN-a, koja je ispitivala kršenje međunarodnog humanitarnog prava u Istočnom Timoru, i Komisije iz Šri Lanke za zapadne i južne pokrajine.⁵⁶

Parlamenti, takođe, mogu da obezbijede jednak pristup postupcima koji se odvijaju pred komisijama za istinu i pomirenje na način što će biti osjetljivi prema specifičnim potrebama muškaraca i žena žrtava (vidi Odjeljak 7). Na primjer, zakonodavci mogu da insistiraju na posvećivanju određenih ročišta isključivo za saslušanje svjedočenja žena žrtava ili na tome da jedno poglavlje izvještaja komisije bude posvećeno isključivo RN-u. U poređenju sa muškarcima žrtvama, veća je mogućnost da će žene žrtve imati manje pristupa institucijama pravosuđa i pravosudnim procesima jer su često u ekonomski podređenom položaju i imaju veće obaveze prema porodici i domaćinstvu, čime se ograničava njihovo kretanje.⁶¹ Parlamenti mogu,

takođe, da na nacionalni dnevni red stave pitanje davanja nadoknade žrtvama, što je uspjelo da uradi zakonodavstvo u Obali Slonovače, onda kada izvršna vlast u tome nije bila uspješna.⁶² Grupa zakonodavaca je preuzela na sebe ulogu advokata žrtava i lobirali su kod parlamenta da on odreauguje. Šeme po kojima se daje nadoknada trebaju, takođe, da budu osmišljene na rodno osjetljiv način, da se njima pravi razlika između onog zlostavljanja koje je počinjene nad muškarcima i onog počinjenog nad ženama tokom sukoba, kao i da se uzmu u obzir različite potrebe muškaraca i žena za odštetom.

Vidi Priručnik o reformi pravosuđa i rodnim pitanjima

Nasilje i kriminal u postkonfliktnom periodu

Premda su krivična djela počinjena na rodnoj osnovi, do koje je došlo tokom rata, prepoznata kao ratni zločini, malo pažnje je posvećeno načinu na koji okolnosti koje se tiču sukoba utiču na nastavak nasilja kod kuće, nakon prestanka neprijateljstva.⁶³ Bolje razumijevanje rodnih pitanja može poslanicima da pomogne da bolje razumiju i više cijene značaj rješavanja slučajeva nasilja u porodici i postkonfliktnog stresa koje proživljavaju i muškarci i žene bivši borci kao i raseljena lica. Istraživanjima UN-a je pokazano da je došlo do dramatičnog povećanja nasilja u porodici u oblastima koje su pogođene sukobima, koje je još više povećano raspoloživošću oružja, nasiljem koje su muški članovi porodice proživjeli ili počinili, nedostatkom posla, skloništa ili osnovnih usluga. Posebno ranjiva grupa po ovom pitanju su raseljena lica.⁶⁴

Kao primjer transformacije ratnog nasilja u kriminalni talas koji utiče na javnu i privatnu sferu života može da posluži Centralna Amerika u postkonfliktnom periodu.⁶⁵ Premda je početkom mirovnih sporazuma utihnulo političko nasilje, došlo je do porasta krivičnog nasilja. Žene su postale žrtve u sve većem broju. U Gvatemali je registrovano da su ubijene 383 žene tokom 2003. godine, što predstavlja povećanje od 135% u odnosu na 2002. godinu. Tokom 2004. godine ubijeno je 527 žena. Tokom prvih osam mjeseci 2005. godine, ukupan broj mrtvih je iznosio 427, što predstavlja dokaz da je

Odjeljak 7

Komisija za istinu i pomirenje u Južnoj Africi: integracija rodnih pitanja

Iskustvo iz Južne Afrike je primjer uspješnog uključivanja parlamenta u integraciju rodne dimenzije pri osnivanju Komisije za istinu i pomirenje. Članovi parlamenta Južne Afrike, koji su predstavnici političkih partija te zemlje, zajedno sa vođama organizacija civilnog društva, su osnovali izbornu komisiju koja je imala ključnu ulogu u određivanju sastava Komisije za istinu i pomirenje. Na osnovu 300 nominacija do kojih se došlo tokom javnog procesa, izborna komisija je napravila listu od 25 kandidata koji su ušli u najuži izbor.⁵⁷ Predsjednik Nelson Mandela je sa liste izabrao 15 povjerenika. Jednu trećinu njih su činile žene.⁵⁸ Ova kvota odražava posvećenost Afričkog nacionalnog kongresa da jednu trećinu odlučujućih pozicija opredijeli za žene. Posvećenost jačanju rodne ravnopravnosti je prešla u bolje unaprijeđenu rodnu ravnotežu

u parlamentu gdje su žene držale oko 33% mjesta do 2006. godine.

Uprkos značajnom učešću žena u komisiji, izvršena je detaljna istragu kada su organizacije žena prijavile da su muškarci imali privilegovani pristup i da su iskustva žena bila zanemarena i marginalizovana. Žene nijesu bile voljne da raspravljaju o silovanju i ostalim slučajevima seksualnog nasilja sa muškim članovima komisije. Pokret žena je uspješno postavio rodna pitanja na dnevni red komisije.⁵⁹ U svojim naporima da budu osjetljiviji na potrebe žena, svi članovi komisije su prošli obuku o rodnim pitanjima, a održano je i nekoliko specijalnih ženskih zasjedanja.⁶⁰

stopa ubistava nastavila da raste.⁶⁶ Premda nasilje nad ženama predstavlja samo dio opšteg kriminalnog talasa koji je pogodio zemlju, stopa ubistava žena prevazilazi ovakvu stopu kod muškaraca.

Premda žene u velikoj mjeri trpe u uslovima postkonfliktnog nasilja, važno je imati na umu činjenicu da nasilje koje preovladava u ratom razorenim društvima u mnogo većem broju pogađa muškarce. U Kolumbiji, na primjer, kod jedne četvrtine umrlih muškaraca uzrok smri se pripisuje nasilju, kao i za 60 % umrlih muškraca starosti između 15 i 44 godine.⁶⁷ Četiri puta je veća mogućnost da će muškarci u Kolumbiji umrijeti nasilnom smrću nego što će se to desiti ženama.⁶⁸ Uopšteno gledano, muškarci čine ogromnu većinu žrtava oružanog nasilja i nasilja počinjenog od strane uličnih bandi, dok su istovremeno i glavni počinioци nasilja.

Poslanici u Centralnoj Americi i ostalim djelovima svijeta sve su više zabrinuti zbog krijumčarenja malokalibarskog naoružanja, koje se koristi u većini ovih ubistava. Nedavno su članovi Kongresa u Gvatemali naručili izradu studije o sve većem broju ubistava žena u Gvatemali. Ova studija je predstavljena na velikom broju javnih foruma, čime je naglašen problem oružanog nasilja koje su počinili muškarci i toga ko su žrtve tog nasilja.

Reprezentativni parlamenti

U postkonfliktnom kontekstu, takođe, postoji mogućnost za transformaciju samog parlamenta. Parlament zakonodavnim organima daje priliku da izmijene sopstveni sastav i da postanu istinski reprezentativni organi (vidi Tabelu 3). Transformacija parlamenta ka ravnomjernijem rodnom sastavu predstavlja značajan pokazatelj da se rodnoj ravnopravnosti daje prioritet u procesu društvenog restrukturiranja.

Usredsređivanje na međunarodnom nivou na veće uloge žena u političkom odlučivanju je poslužilo kao podsticaj vladama u društvima zahvaćenim sukobima da unaprijede rodnu ravnotežu u svojim parlamentima. Ovo se, uopšteno rečeno, postiže uz pomoć postavljenih zakonodavnih i ustavnih kvota. Avganistan i Irak su primjeri država koje su u proteklom periodu bile najuspješnije u primjeni ustavnih kvota (vidi Odjeljak 8).

Tabela 3 Pokretanje promjena po okončanju rata: Rodna struktura parlamenata u postkonfliktnom periodu⁶⁹

Država	% žena	% muškaraca
Ruanda (2003)	48.8	52.2
Mozambik (2004)	34.8	65.2
Južna Afrika (2004)	32.8	67.2
Burundi (2005)	30.5	69.5
Uganda (2006)	29.8	70.2
Istočni Timor (2007)	27.7	72.3
Avganistan (2007)	27.3	72.7
Irak (2005)	25.5	74.5

5.2 Razvijene zemlje

Parlamenti u razvijenim društvima se suočavaju sa velikim brojem istih izazova na domaćem terenu, koji se tiču reforme sektora bezbjednosti, kao i njihove kolege u zemljama u razvoju, mada iz drugačije pozicije. Na primjer, evropski i sjeverno američki parlamenti treba da svoje nadležnosti potvrde nadzorom mirovnih misija ili vojnih intervencija. Neki od primjera u najskorijem periodu su NATO misija u Avganistanu i na Balkanu, vojna intervencija u Iraku pod vođstvom SAD-a ili humanitarna intervencija na Haitiju pod vođstvom UN-a. Međunarodni i regionalni sporazummi o bezbjednosnoj saradnji predstavljaju izazov pred djelotvornim nadzorom koji vrši parlament. U svakom od ovih slučajeva, parlamenti moraju da obezbijede da se bezbjednosna politika primjenjuje na način koji je u skladu sa međunarodnim humanitarnim pravom i principima.⁷¹ Međunarodni podzakonski akti – naročito Rezolucija 1325 Savjeta bezbjednosti UN-a - nalažu obavezno poštovanje rodniх pitanja u svim mirovnim i bezbjednosnim operacijama, te su stoga od posebne važnosti.

Nekoliko država je Rezoluciju 1325 Savjeta bezbjednosti iskoristilo kao značajnu polaznu tačku za ostvarivanje reforme i na osnovu nje su razvile nacionalne akcione planove kojima će se ona sprovesti u djelo, ili se nalaze

Odjeljak 8

Primjena ustavnih kvota: reforme u Avganistanu i Iraku⁷⁰

Avganistan se od države u kojoj su prava žena bila izuzetno ograničena razvio u državu koja pravno garantuje rodnu ravnopravnost. Kada je u pitanju zastupljenost u politici, novim ustavom se garantuje zvanično uključivanje žena u procese političkog odlučivanja. Članom 83 se kaže da najmanje dvije kandidatkinje iz svake regije treba da budu izabrane u parlament. Ova ustavna odredba je uspješno primijenjena. Na izborima održanim u septembru 2005. godine je izabrano 69 žena koje čine oko 27% od ukupnog broja od 249 članova Volessi Jirga.

Slično ovom, novim ustavom u Iraku, koji je ratifikovan u oktobru 2005. godine, se ženama garantuje jedna četvrtina od ukupno 275 poslaničkih mjesta u parlamentu. U Iraku je, takođe, primijenjena ustavna kvota. Nakon izbora održanih u decembru 2005. godine, žene su činile jednu četvrtinu članova Nacionalnog savjeta parlamentarnih predstavnika. Ova dva rezultata izbora su od posebne važnosti u regionu gdje su žene i dalje nedovoljno zastupljene u procesu političkog odlučivanja, a u nekim slučajevima čak ne uživaju ni puna prava na državljanstvo.

u procesu donošenja ovih nacionalnih planova. U većini slučajeva, ovi planovi se odnose na integraciju rodnih pitanja u sektor bezbjednosti date države, te na rodni aspekt mirovnih misija i obnovu nakon konflikta (u nekim slučajevima njima je obuhvaćena i reforma sektora bezbjednosti). Austrija, Danska, Norveška, Švedska, Švajcarska i Velika Britanija su u potpunosti razvile Akcione planove za primjenu Rezolucije 1325, a Kanada je u procesu izrade ovakvog Akcionog plana.

Akcioni plan u Švedskoj, čija je izrada započeta 2006. godine, se u najvećoj mjeri usredsređuje na mirovne operacije. Planom se oružanim snagama nalaže da „sprovedu svjesne napore na povećanju broja žena regruta i oficira koje mogu da učestvuju u mirovnim operacijama“ i stvaraju se projekti poput „Dženderfors“ kojima se donose mjere za „integraciju rodne perspektive u međunarodne operacije“. Na sličan način je i Nacionalni policijski odbor „učinio posebne napore na povećanju broja žena u švedskim kontingentima koji učestvuju u mirovnim operacijama“.⁷² Osim ovoga, svi članovi mirovnih operacija treba da prođu rodnu obuku.

Poslanici dijele odgovornost za izradu nacionalnih akcionih planova. Naporima na izradi kanadskog plana je naglašen značaj podrške koju pružaju poslanici razvoju plana, koji su od Stalne komisije za vanjske poslove i međunarodnu trgovinu i od parlamentarnog kluba žena tražili da „se zauzmu za razvoj ovog plana, kao i da učestvuju u njegovoj primjeni“.⁷³

6 Ključne preporuke za poslanike

1. Podržati potpisivanje, ratifikaciju i primjenu **međunarodnih i regionalnih ugovora i konvencija** koje obavezuju na uključivanje rodnih pitanja u reformu sektora bezbjednosti, kao što je Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (CEDAW).
2. **Povećati zastupljenost poslanica u parlamentu** primjenom kvota, reformom izbornog sistema i podrškom izgradnje kapaciteta među ženama kandidatima.
3. Povećati zastupljenost **poslanica u odborima za odbranu i bezbjednost**, što podrazumijeva usvajanje zakona o jednakoj zastupljenosti žena i muškaraca ili uvođenje sistema kvota u parlamentarnim odborima.
4. **Izgraditi rodne kapacitete poslanika i poslanica**, posebno članova Odbora za odbranu i bezbjednost, putem kratkih predavanja, obuke i ostalih inicijativa za podizanje svijesti o rodnim pitanjima.
5. **Uključiti civilno društvo**, sa posebnim naglaskom na organizacije žena, u proces odlučivanja o sistemu bezbjednosti putem opštih konsultacija, javnih rasprava i ostalih formalnih i neformalnih mehanizama.
6. Osnovati parlamentarni **klub za rodna pitanja** u kojem će učestvovati i žene i muškarci, kako bi podigli svijest svih o rodnim pitanjima i podržali rodno odgovorno budžetiranje i zakonodavstvo.
7. Uvesti i ojačati **inicijative za određivanje rodnog budžeta** i sprovesti **procjenu rodnog uticaja** bezbjednosne politike.
8. Naručiti i zatražiti **razvrstavanje podataka po polu** koji se tiču integracije rodnih pitanja i rodnog sastava institucija sektora bezbjednosti, kako bi kreatori politike mogli da donesu odluke zasnovane na adekvatnim informacijama i podacima.
9. Nadgledati stacioniranje snaga i sprovedbu **mirovnih misija**, kako bi žene bile u adekvatnom broju zastupljene u mirovnim snagama i kako bi se preduzele inicijative za sprječavanje seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja, kao i izgradili kapaciteti članova mirovnih misija da u svoj rad uvrste rodna pitanja.

U zemljama u postkonfliktnom periodu treba posebno:

10. Iskoristiti parlament kao forum za integraciju rodnih pitanja i omogućavanje učešća žena u **mirovnim procesima**.
11. Zahtijevati puno uključivanje žena i uključivanje rodnih pitanja u rad **komisija za istinu, specijalnih sudova i programa za odštetu**, uključujući putem zakonodavnih odredaba kojima se podržava osnivanje ovih tijela.
12. Reformisati **pravosudni sistem** kako bi se on na djelotvorniji način borio protiv rodnog nasilja.

7 Dodatni izvori informacija

Korisne internet adrese

Association of European Parliamentarians for Africa - <http://www.awepa.org>

I Know Politics - <http://www.iknowpolitics.org>

Initiative for Inclusive Security - <http://www.womenwagingpeace.net>

International Development Research Center (Međunarodni centar za istraživanje razvoja) - <http://www.idrc.ca>

International Institute for Democracy and Electoral Assistance - <http://www.idea.int>

Inter-Parliamentary Union (Interparlamentarna unija) - <http://www.ipu.org>

UNDP, 'In focus: Parliaments and Gender Mainstreaming' - http://www.undp.org.vn/projects/vie02007/in_focus/gender.htm

UNIFEM - <http://www.unifem.org/www/genderbudgets/work/html>

Vodiči za praktičnu upotrebu i priručnici

Byanyima, W. i Wehner, J., *Parliament, the Budget and Gender (Parlament, budžet i rod)*, Priručnik IPU-a, 2004. http://www.ipu.org/PDF/publications/budget_en.pdf

Born, H., Fluri, P. i Johnson, A. ur., *Parliamentary Oversight of the Security Sector: Principles, mechanisms and practices (Parlamentarni nadzor nad sektorom bezbjednosti: principi, mehanizmi i praksa)*, DCAF i IPU, 2003. <http://dcaf.dev.isn.ch/publications/kms/details.cfm?Ing=en&id=25289&nav1=4>

Freeman, M., *Making Reconciliation Work: the Role of Parliaments (Kako da uspije pomirenje: uloga parlamenata)*, Priručnik IPU-a, 2005. http://www.ipu.org/PDF/publications/reconciliation_en.pdf

Članci i izvještaji dostupni na internetu

Luciak, I.A., *Conflict and a Gendered Parliamentary Response (Konflikt i rodni odgovor parlamenta)*, april 2006. <http://www.parlcp.undp.org/docs/conference/Luciak.pdf>

O'Brien, M., *Report on Wilton Park Conference WP784: Promoting Good Governance and Development in Conflict-Countries: The Role of Parliament and Government (Izvještaj o Wilton Park konferenciji WP784: Promocija dobre uprave i razvoja u zemljama u konfliktu: Uloga parlamenta i vlade)*, 2005.

http://www.iraqitradeunions.org/archives/cat_activities_abroad.html

Knjige i ostala izdanja dostupna na internetu

IPU/Institute for Democracy and Electoral Assistance, *Making Reconciliation Work: The Role of Parliaments (Kako da uspije pomirenje: uloga parlamenata)*, 2005.

Anderlini, S.N., *Women at the Peace Table: Making a Difference (Žene za mirovnim pregovaračkim stolom: kako doprinijeti ovom procesu)*, Njujork: UNIFEM, 2000.

World Bank Institute and Commonwealth Parliamentary Association, *Parliaments as Peacebuilders. The Role of Parliaments in Conflict-Affected Countries (Parlamenti kao graditelji mira. Uloga parlamenata u zemljama pogođenim sukobima)*. The International Bank for Reconstruction and Development/The World Bank, 2005

FUSNOTE

- ¹ Ženevski centar za demokratsku kontrolu oružanih snaga (DCAF) i Interparlamentarna unija (IPU), *Parliamentary Oversight of the Security Sector: Principles, Mechanisms and Practices*, (Parlamentarni nadzor nad sektorom bezbjednosti: principi, mehanizmi i praksa), (DCAF i IPU: Ženeva), 2003, str. 22.
- ² DCAF i IPU, 'Parliamentary Oversight of the Security Sector: Principles, Mechanisms and Practices', (Parlamentarni nadzor nad sektorom bezbjednosti: principi, mehanizmi i praksa), (DCAF i IPU: Ženeva), 2003.
- ³ Saalfeld, T., 'Members of Parliament and Governments in Western Europe: Agency Relations and Problems of Oversight', („Članovi parlamenta i vlade Zapadne Evrope: odnosi među agencijama i problemi nadzora“), *European Journal of Political Research* 37 (2000.), str. 372.
- ⁴ Ekonomski i socijalni savjet Ujedinjenih nacija. Izvještaj generalnog sekretara, *Coordination of the Policies and Activities of the Specialized Agencies and Other Bodies of the United Nations System: Mainstreaming the Gender Perspective into all Policies and Programmes in the United Nations system*, (Koordinacija politika i aktivnosti specijalizovanih agencija i drugih tijela u sistemu Ujedinjenih nacija: Integracija rodni perspektiva u sve politike i programe sistema Ujedinjenih nacija), 12. juni 1997.
- ⁵ Anderlini, S.N. i Conaway, C.P., *Negotiating the Transition to Democracy and Reforming the Security Sector: The Vital Contributions of South African Women*, (Pregovaranje o prelasku na demokraciju i reformisanju sektora bezbjednosti: Ključni doprinos žena Južne Afrike), (Initiative for Inclusive Security, Vašington), 2004, str.17-18; 23-25.
- ⁶ Werczberger, R., 'The Advancement of the Status of Women in Israel', (Unaprjeđenje položaja žena u Izraelu“), 2001. http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Society_&_Culture/women2001.html
- ⁷ Za ovu stavku, pogledajte nedavni izvještaj Odjeljenja UN-a za mirovne operacije. Za priznavanje na nacionalnom nivou, pogledajte „Akcioni plan švedske Vlade za primjenu Rezolucije 1325 Savjeta bezbjednosti UN-a o ženama, miru i bezbjednosti“.
- ⁸ IPU, od 31. avg. 2007. <http://www.ipu.org/wmn-e/classif.htm>
- ⁹ Luciak, I., *Conflict and a Gendered Parliamentary Response*, (Sukob i rodni odgovor parlamenta), str.39; AWEPA, *The Role of Parliaments in Conflict Management and Peacebuilding*, (Uloga parlamenta u upravljanju sukobom i izgradnji mira), sept. 2006, str.66; Powley, E., *Rwanda: The Impact of Women Legislators on Policy Outcomes Affecting Children and Families*, (Ruanda: Uticaj žena zakonodavaca na rezultate politika koje utiču na djecu i porodice), UNICEF, dec. 2006, str.11.
- ¹⁰ Izvještaj procjene integracije rodni pitanja i strategija jačanja položaja žena u Ruandi, 2.-12, sept. 2002., (UNIFEM, Njujork) 2003, citiran u Anderlini, S.N. i El-Bushra, J. u 'Post-Conflict Reconstruction' („Postkonfliktna obnova“) u *Inclusive Security, Sustainable Peace: A Toolkit for Advocacy and Action* (Sveobuhvatna bezbjednost, održiv mir: Set priručnika za zagovaranje i akciju), International Alert and Initiative for Inclusive Security, 2004, str.64.
- ¹¹ DCAF i IPU, *Parliamentary Oversight of the Security Sector: Principles, Mechanisms and Practices*, (Parlamentarni nadzor nad sektorom bezbjednosti: principi, mehanizmi i praksa), (DCAF i IPU: Ženeva), 2003, str.130.
- ¹² IPU, 'The Participation of Women and Men in Decision-Making: The Parliamentary Dimension', („Učešće žena i muškaraca u odlučivanju_ parlamentarna dimenzija), Izvještaj o situaciji, sastanak ekspertne grupe po pitanjima „Jednakog učešća žena i muškaraca u procesima odlučivanja, s posebnim osvrtom na političko učešće i vođstvo“, Adis Abeba, Etiopija, 24.-27. okt. 2005., str.6.
- ¹³ IPU/UNDP/Institut Svjetske banke/UNIFEM, *Parliament, the Budget and Gender*, (Parlament, budžet i rod) str. 69.
- ¹⁴ Savjet Evrope, *Gender Budgeting (Rodno budžetiranje)* (Council of Europe: Strazburg), 2005, str. 28-36.
- ¹⁵ IPU, 'The Participation of Women and Men in Decision-Making: The Parliamentary Dimension', („Učešće žena i muškaraca u odlučivanju_ parlamentarna dimenzija), str.2.
- ¹⁶ IPU, avg. 2007.
- ¹⁷ IPU izvještaj objavljen u IPU i DCAF, *Parliamentary Oversight of the Security Sector*, (Parlamentarni nadzor nad sektorom bezbjednosti), 1997, str. 46.
- ¹⁸ Anderlini, S.N. i Conaway, C.P., 'Security Sector Reform', *Inclusive Security, Sustainable Peace: A Toolkit for Advocacy and Action*, („Reforma sektora bezbjednosti“, Sveobuhvatna bezbjednost, održiv mir: Set priručnika za zagovaranje i akciju), International Alert and Women Waging Peace, 2004, str.35-36.
- ¹⁹ Melander, E., 'Gender Equality and Intrastate Armed Conflict', („Rodna ravnopravnost i unutardržavni oružani sukob“), *International Studies Quarterly*, 49.4 (2005.), str.706.
- ²⁰ O'Brien, M., 'Parliaments as Peacebuilders: The Role of Parliaments in Conflict-Affected Countries' („Parlament kao graditelj mira: Uloga parlamenata u sukobom pogođenim zemljama“), radni dokumenti, *Izdanja o savremenim pitanjima u parlamentarnom razvoju*, World Bank Institute and Commonwealth Parliamentary Association, (World Bank: Vašington), 2005, str.1.
- ²¹ UNDP/IPU, 'Global Study Group Meeting: Strengthening the Role of Parliaments in Conflict and Post-Conflict Situations, Final Draft Report' („Sastanak radne grupe na globalnom nivou: Jačanje uloge parlamenata u toku sukoba i u postkonfliktnim situacijama, finalni nacrt izvještaja“), (IPU: Ženeva), 20-22. jul 2005., str.14.
- ²² UNDP/IPU, 'Global Study Group Meeting: Strengthening the Role of Parliaments in Conflict and Post-Conflict Situations, Final Draft Report', („Sastanak radne grupe na globalnom nivou: Jačanje uloge parlamenata u toku sukoba i u postkonfliktnim situacijama, finalni nacrt izvještaja“), (IPU: Ženeva), 20-22. jul 2005., str.12.
- ²³ Van Brabant, K., 'Strengthening Parliaments in Conflict and Post-Conflict Situations: Drawing on Select Experiences from Africa' („Jačanje parlamenata u toku sukoba i u postkonfliktnim situacijama: učenje na odabranim iskustvima iz Afrike“), *nacrt pripremljen za UNDP/UPI Sastanak radne grupe na globalnom nivou: Jačanje uloge parlamenata u toku sukoba i u postkonfliktnim situacijama*, Ženeva, 20-22. jul 2005. (neobjavljeno), str.24.
- ²⁴ Human Rights Watch, 'Struggling To Survive: Barriers to Justice for Rape Victims in Rwanda' („Borba za opstanak: prepreke pravdi za žrtve silovanja u Ruandi“), *Human Rights Watch Reports* 16:10(A)(2004). <http://hrw.org/reports/2004/rwanda0904/rwanda0904.pdf>
- ²⁵ Novović S. i Petrović, D., 'Women in Policing' („Žene u policiji“), (Republic of Serbia Ministry of Interior Police College: Beograd), april, 2006, str.35.
- ²⁶ Potter, A., *We the Women: Why Conflict Mediation is Not Just a Job for Men (Mi žene: Zašto konfliktna medijacija nije posao samo za muškarce)*, (Centre for Human Dialogue: Ženeva), 2005, str.16.
- ²⁷ Lithander A. et al., *Engendering the Peace Process: A Gender Approach to Dayton and Beyond (Orodnjavanje mirovni procesa: rodni pristup Dejtonu i nakon njega)*, (Kvinna till Kvinna Foundation: Štokholm), 2001, citirali Bouta, T. i Frerks, G. u *Women's Role in Conflict Prevention, Conflict Resolution and Post-Conflict Reconstruction: Literature Review and Institutional Analysis (Uloga žena u sprječavanju sukoba, rješavanju sukoba i postkonfliktnoj obnovi: pregled literature i institucionalna analiza)*, (Netherlands Institute of International Relations – Clingendael Conflict Research Unit: Hag), 2002, str. 45. Važno je napomenuti da do integracija žena u policijske snage u poslijeratnim kontekstima može da dođe uslijed pritiska međunarodne zajednice. Na Kosovu, na primjer, OEBS je naložio obavezno uključivanje žena i pripadnika etničkih manjina u policijsku službu (za ovu primjedbu je zaslužna Rita Tafori).
- ²⁸ Burke, E., Klot, J. i Ikaweba, B., *Engendering Peace: Reflections on the Burundi Peace Process (Orodnjavanje mira: osvrti na mirovni proces u Burundiju)*, African Women for Peace Series (UNIFEM: Najrobi), 2001, Dodatak 1.
- ²⁹ Moser, C. i Clark, F.C., 'The Gendered Continuum of Violence and Conflict: An Operational Framework', *Victims, Perpetrators or Actors? Gender, Armed Conflict and Political Violence* („Nastavak rodni nasilja i konflikt: operativni okvir“, *Žrtve, počinioци ili učesnici? Rod, oružani sukob i političko nasilje*), (Zed Books: London i Njujork), 2001, str.30.
- ³⁰ Bouta, Frerks i Bannon, str.34.
- ³¹ Bouta, Frerks i Bannon, str.47.
- ³² Human Rights Watch, 'Struggling To Survive: Barriers to Justice for Rape Victims in Rwanda' („Borba za opstanak: prepreke pravdi za žrtve silovanja u Ruandi“), *Supra*, str.32.

- ³³ Dahlerup, D. i Freidenvall, L., 'Quotas as a fast track to equal representation for women' („Kvote kao prečica do jednake zastupljenosti za žene“), *International Feminist Journal of Politics* 7.1 (2005), str.26.
- ³⁴ UNRISD (2005); IPU, 'Women in National Parliaments' („Žene u nacionalnim parlamentima“), 31. avg. 2007; IDEA, Podaci o zemlji, 2007.
- ³⁵ Saopštenje za medije Isha L'Isha-e, „Parlament/Kneset odobrio novi propis koji nalaže uključivanje žena u pregovore i politiku o miru i bezbjednosti“, 21. juli 2005. <http://www.peacewomen.org/news/Israel- OPT/July05/Kneset.html>
- ³⁶ McGrew, L., Frieson, K. i Chan, S., *Good Governance from the Ground Up: Women's Roles in Post Conflict Cambodia (Dobra uprava odozdo na gore: uloge žena u postkonfliktnoj Kambodži)*, Vašington: citirano u Powley, E. i Anderlini, S.N. 'Democracy and Governance' („Demokratija i uprava“) u *Inclusive Security, Sustainable Peace: A Toolkit for Advocacy and Action (Sveobuhvatna bezbjednost, održiv mir: Set priručnika za zagovaranje i akciju)*, International Alert and Initiative for Inclusive Security, 2004, str.36.
- ³⁷ Savjet Evrope, *Gender Budgeting (Rodno budžetiranje)*, (Council of Europe: Strazburg), 2005, str.10.
- ³⁸ DCAF i IPU, *Parliamentary Oversight of the Security Sector: Principles, Mechanisms and Practices (Parlamentarni nadzor nad sektorom bezbjednost: principi, mehanizmi i prakse)*, (DCAF i IPU: Ženeva), 2003, str.130.
- ³⁹ IPU/UNDP/Institut Svjetske banke/UNIFEM, *Parliament, the Budget and Gender (Parlament, budžet i rod)*, (IPU: Ženeva), 2004, str.61.
- ⁴⁰ Savjet Evrope, *Gender Budgeting (Rodno budžetiranje)*, (Council of Europe: Strazburg), 2005, str.14.
- ⁴¹ Byanyima, W., 'Politics, Good Governance and Gender: Gender Budgeting Experiences in Three African Countries' („Dobra uprava i rod: isukstva u rodnom budžetiranju u tri afričke zemlje“), *Peti globalni forum o ponovnom osmišljanju vlade: „Inovacija i kvalitet u vladi 21. vijeka“*, Meksiko Siti 3.-7. nov. 2003, str.3.
- ⁴² IPU/UNDP/Institut Svjetske banke/UNIFEM, *Parliament, the Budget and Gender (Parlament, budžet i rod)*, str.75.
- ⁴³ Savjet Evrope, *Gender Budgeting (Rodno budžetiranje)*, (Council of Europe: Strazburg), 2005, str.17-18.
- ⁴⁴ IPU/UNDP/Institut Svjetske banke/UNIFEM, *Parliament, the Budget and Gender (Parlament, budžet i rod)*, str.44.
- ⁴⁵ Reeves, H. i Watch, H., *Women's and Gender Budgets: An Annotated Resource List (Ženski i rodni budžeti: Izvori informacija sa bilješkama)*, Institute of Development Studies, (BRIDGE: Saseks), 1999, str.14.
- ⁴⁶ Byanyima, 'Politics, Good Governance and Gender' („Politika, dobra uprava i rod“), str.6-9; Istraživanje Svjetske banke, *Orodnjavanje razvoja*, 270; IPU/UNDP/Institut Svjetske banke/UNIFEM, *Parliament, the Budget and Gender (Parlament, budžet i rod)*, str. 28.
- ⁴⁷ Pankhurst, str.20.
- ⁴⁸ Bouta i Frerks, str.42.
- ⁴⁹ Odjeljenje UN-a za jačanje položaja žena, *Izveštaj, Sastanak ekspertne grupe o mirovnim sporazumima kao sredstvima za promovisanje rodne ravnopravnosti i obezbjeđivanje učešća žena. Okvir modela odredbi*, Otava, 10.-13. nov. 2003., str.12.
- ⁵⁰ Odjeljenje UN-a za jačanje položaja žena, *Izveštaj, Sastanak ekspertne grupe o mirovnim sporazumima kao sredstvima za promovisanje rodne ravnopravnosti i obezbjeđivanje učešća žena. Okvir modela odredbi*, Otava, 10.-13. nov. 2003., str.8.
- ⁵¹ Bouta, T., Frerks, G. i Bannon, I., *Gender, Conflict, and Development (Ros, konflikt i razvoj)*, (World Bank: Vašington), 2004, str.49.
- ⁵² Kadaga, A., zamjenik predsjednika Parlamenta, lični intervju, Ženeva, 19. oktobar, 2005.
- ⁵³ IPU/IDEA, *Making Reconciliation Work: The Role of Parliaments (Učiniti pomirenje uspješnim: uloga parlamenta)*, 2005, str.10.
- ⁵⁴ Freeman, M., *Making Reconciliation Work: The Role of Parliament (Učiniti pomirenje uspješnim: uloga parlamenta), Priručnik za poslanike br. 10 (IPU/IDEA: Ženeva)*, (IPU/IDEA: Geneva), 2005, str.11.
- ⁵⁵ Freeman, M., *Making Reconciliation Work: The Role of Parliament, (Učiniti pomirenje uspješnim: uloga parlamenta), Priručnik za poslanike br. 10 (IPU/IDEA: Ženeva)*, 2005, str.11.
- ⁵⁶ Anderlini, S.M., Conaway, C.P. i Kays, L., 'Transitional Justice and Reconciliation', *Inclusive Security, Sustainable Peace: A Toolkit for Advocacy and Action* („Tranzicijska pravda i pomirenje“, *Sveobuhvatna bezbjednost, održiv mir: Set priručnika za zagovaranje i akciju*), (International Alert and Women Waging Peace: Vašington), 2004, str.9. http://www.womenwagingpeace.net/content/toolkit/chapters/Transitional_Justice.pdf
- ⁵⁷ Freeman, M., *Making Reconciliation Work: The Role of Parliament (Učiniti pomirenje uspješnim: uloga parlamenta), Priručnik za poslanike br. 10 (IPU/IDEA: Ženeva)*, 2005, str.12.
- ⁵⁸ Anderlini, S.M., Conaway, C.P. i Kays, L., 'Transitional Justice and Reconciliation', *Inclusive Security, Sustainable Peace: A Toolkit for Advocacy and Action* („Tranzicijska pravda i pomirenje“, *Sveobuhvatna bezbjednost, održiv mir: Set priručnika za zagovaranje i akciju*), (International Alert and Women Waging Peace: Vašington), 2004, str.12. http://www.womenwagingpeace.net/content/toolkit/chapters/Transitional_Justice.pdf
- ⁵⁹ Goldblatt, B. i Meintjes, S., 'South African Women Demand the Truth', *What Women Do in Wartime: Gender and Conflict in Africa* („Žene Južne Afrike zahtijevaju istinu“, *Šta rade žene u ratnom periodu: rod i sukob u Africi*), ur. Turshen, M. i Twagiramariya, C., (Zed Books: Njujork), 1998, str.29.
- ⁶⁰ Pankhurst 21; Anderlini, S.N, Conaway, C.P. i Kays, L., 'Transitional Justice and Reconciliation', *Inclusive Security, Sustainable Peace: A Toolkit for Advocacy and Action* („Tranzicijska pravda i pomirenje“, *Sveobuhvatna bezbjednost, održiv mir: Set priručnika za zagovaranje i akciju*), (International Alert and Women Waging Peace: Vašington), 2004, str.6. http://www.womenwagingpeace.net/content/toolkit/chapters/Transitional_Justice.pdf
- ⁶¹ Bastick, M., 'Ensuring Women's Involvement in the Full Reconciliation Process' („Obezbjediti učešće žena u punom procesu pomirenja“), *Prezentacija na regionalnom seminaru o ulozima poslanika u nacionalnim procesima pomirenja u Africi*, Bujumbura, Burundi, 7.-9. nov. 2005, str.5.
- ⁶² Akoun, L., član Parlamenta Obale Slonovače – lični intervju 19. okt. 2005.
- ⁶³ Strickland, R. i Duvvury, N., *Gender Equity and Peacebuilding: From Rhetoric to Reality (Rodna ravnopravnost i izgradnja mira: od retorike do stvarnosti)*, (International Center for Research on Women: Vašington), 2003, str.7-8.
- ⁶⁴ Rehn, E. i Sirleaf, E.J., *Women, War, Peace (Žene, rat, mir)*, (UNIFEM: Njujork), 2002, str.11, 13, 16.
- ⁶⁵ Ovaj pasus je zasnovan na Luciak, I., 'Joining Forces for Democratic Governance: Women's Alliance Building for Post-war Reconstruction in Central America' („Pridruživanje snagama za demokratsku upravu: Formiranje udruženja žena za poslijeratnu obnovu u Centralnoj Americi“), *Ekspertni izvještaj pripremljen za UNRISD-ovu desetogodišnju Pekinške konferencije o ženama, 2004. godine*, UN Research Institute for Social Development, 2004, str.30.
- ⁶⁶ Congreso de la República, *Bancada de la Unidad Revolucionaria Nacional Guatemalteca, Femicidio en Guatemala: Crimenes contra la humanidad (URNG: Gvatamala Siti)*, 2005, str.54-56.
- ⁶⁷ Bouta, Frerks i Bannon, str.149.
- ⁶⁸ Correira, M., 'Gender', *Colombia: The Economic Foundation of Peace* („Rodna pitanja“, *Kolumbija: Ekonomska osnova mira*), ur. Guigale, M. Lafourcade, O. i Luff, C., (World Bank: Vašington), 2003, str.146, citirano u Bouta, Frerks i Bannon.
- ⁶⁹ IPU, Aug. 2007.
- ⁷⁰ IPU, 'Women in Politics' („Žene u politici“), <http://www.ipu.org/wmn-e/suffrage.htm>. Mosadiq, 'The New Afghan Constitution' („Novi ustav Avganistana“).
- ⁷¹ DCAF i IPU, *Parliamentary Oversight of the Security Sector: Principles, Mechanisms and Practices (Parlamentarni nadzor nad sektorom bezbjednosti: principi, mehanizmi i prakse)*, (DCAF i IPU: Ženeva), 2003, str.27.
- ⁷² „Akcioni plan švedske Vlade za primjenu Rezolucije 1325 Savjeta bezbjednosti UN-a o ženama, miru i bezbjednosti“, str.3-4. http://www.osce.org/documents/odihr/2006/10/20979_en.pdf
- ⁷³ Foreign Affairs-Canada, 'Towards a Canadian National Action Plan to Implement Security Council Resolution 1325 on Women, Peace and Security' („Rad na izradi kanadskog Nacionalnog akcionog plana za primjenu rezolucije 1325 Savjeta bezbjednosti o ženama, miru i bezbjednosti“), *Treći godišnji simpozijum kanadskog Odbora za žene, mir i bezbjednost*, okt. 2005.